

מקסימיליאן סטרנד

בני המזל: הישרדות בני זוג יהודים בנישואי תערובת בסוף ימיו של "הרייך בן אלף השנים"

כשעלו הנציונל-סוציאליסטים לשלטון בשנת 1933 חיו ברייך הגרמני כ־525,000 יהודים. כ־35,000 מהם היו נשואים לבן זוג לא־יהודי במה שכונה נישואי תערובת (Mischehe). בשנת 1935 אסרו חוקי נירנברג נישואים בין יהודים ובין מי ש"דם גרמני" (deutschblütig) זורם בעורקיהם. נישואי התערובת שכבר התקיימו נמשכו. עד שנת 1939 כבר היגרו מגרמניה חלק ניכר מיהודיה. ביוני 1939 עדיין חיו בגרמניה 330,000 יהודים, ובהם 20,000 שהיו נשואים ללא־יהודים.²

החוקים האנטי־יהודיים שחוקק הרייך והאמצעים שנקט פגעו פגיעה קשה הן ביהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת הן בבני הזוג הלא־יהודים שלהם. לדוגמה, לא רק היהודים סולקו מעבודתם; גם בני הזוג הארים שלהם איבדו לעתים קרובות את משרותיהם. בסוף 1938 קבעו הנאצים את הקטגוריה "נישואי תערובת מיוחסים". משפחות מעורבות שבהן הבעל היה יהודי והילדים התחנכו כיהודים (Geltungsjuden) בעגה הנציונל-סוציאליסטית, או מי שנחשבו יהודים על־פי חוק) מצאו את עצמן מאז במעמד גרוע יותר ממשפחות שבהן היה הבעל ארי או שילדיהן התחנכו כנוצרים או היו חסרי דת; ילדים אלו נחשבו משלינגה (בני תערובת). רוב היהודים שנישאו לבני זוג

1 Herbert A. Strauß, "Jewish Emigration from Germany: Nazi Policies and Jewish Responses" (I), *Leo Baeck Yearbook* 25 (1980), pp. 313-361, here on p. 317 מספרים אלו מציינים יהודים על־פי אמונתם. על־פי הערכה של משרד הפנים הגרמני, בשנת 1935 היו בגרמניה 125,000 יהודים שלא היו בני דת משה. ראו: Ursula Büttner, *Die Not der Juden teilen: Christlich-jüdische Familien im Dritten Reich. Beispiel und Zeugnis des Schriftstellers Robert Brendel*, Hamburg: Christians (1988), p. 287, ann. 8. רבים מהיהודים שנישאו בנישואי תערובת זנחו לעתים קרובות את היהדות ורבים מהם התנצרו. מספר נישואי התערובת של מי שהיו יהודים על־פי הגדרות הגזע הנאציות היה רב הרבה יותר. במאמר זה ישמש המונח "יהודי" לציון כל מי שהוגדרו יהודים (Volljuden) על־פי חוקי נירנברג (כולומר היו יותר משני סבים או סבות יהודים).

2 מספרים אלו מציינים יהודים "על־פי גזעם" וכוללים את היהודים באוסטריה ובפרוטקטורט. מפקד אוכלוסין, 16 ביוני 1933, בתוך: Beate Meyer, *Statistik des Deutschen Reichs* 552, 4 (1944), p. 60ff. ראו גם: "Jüdische Mischlinge", *Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung*, Hamburg: Dölling und Galitz (1999), p. 25.

לא־יהודים היו מתכוללים, ורבים מהם הטבילו את ילדיהם לנצרות. נישואי תערובת כאלו, שהיו הרוב, הוגדרו "מיוחסים". בשנים שלאחר מכן היו משפחותיהם פטורות מכמה מהגזרות המרכזיות שנגזרו על היהודים.³ כך למשל הוקצבו למשפחות אלו מנות מזון טובות יותר, וב־1941, כשחויבו היהודים תושבי הרייך בנשיאת הטלאי הצהוב, הן היו פטורות מגזרה זו. לרוב הן אף לא אולצו להתגורר ב"בתי יהודים".

היחס הלא־שוויוני לנישואי התערובת נועד להגביר את הלחץ על נשים אריות להתגרש מבעליהן היהודים. בד בבד הובהר להן שאם יתגרשו יוכלו לחזור ל"קהילת העם" של בעלי הדם הארי (Volksgemeinschaft) ולפטור את עצמן מרוב הגזרות.⁴ בעקבות זה פחת מספר "נישואי התערובת הלא־מיוחסים" עד שבסוף שנת 1944 הם היו 25 אחוזים מכלל נישואי התערובת.⁵ יעד שני היה להביא לידי יציבות מבית לקראת המלחמה המתקרבת. בזכות הקשרים המקצועיים, האישיים והמשפחתיים של בני הזוג הלא־יהודים ב"נישואי התערובת המיוחסים", ובייחוד של ילדיהם, היו ליהודים בנישואים אלו קשרים הדוקים עם האוכלוסייה הלא־יהודית, ומתוך כך גם עם קהילת העם שהנציאונל־סוציאליזם השתבח בה.

כדי להימנע מעימותים פוליטיים פנימיים שבו ודחו אפוא ראשי הנאצים את הטיפול בנישואי התערובת.⁶ עד שנת 1939 היו רק שישה אחוזים מיהודי גרמניה נשואים לבן זוג לא־יהודי. עד סוף שנת 1944 התהפך היחס, ורק חמישה־עשר אחוזים לא היו נשואים בנישואי תערובת. יהודים בנישואי תערובת עדיין היו פטורים מגירוש. בספטמבר 1944, לאחר הגירושים ההמוניים, 12,206 מתוך 14,288 היהודים שעדיין חיו בתחומי גרמניה גופא (Altreich) היו נשואים בנישואי תערובת.⁷

המספרים מדברים בעד עצמם. יהודים רבים שהיו נשואים ללא־יהודים שרדו לאחר השואה משום שהיו פטורים מגזרות מסוימות. אבל האם אפשר לומר שנישואי תערובת – בייחוד "נישואי תערובת מיוחסים" – הבטיחו את ההישרדות של בן הזוג

3 מישלינגה פירשו תמיד "מישלינגה מדרגה ראשונה" (מי ששניים מסביו או סבותיו יהודים). "מישלינגה מדרגה שנייה" (שרק אחד מסביו או סבותיו יהודי) זכו ליחס אחר.

4 Beate Meyer, "The Mixed Marriage: A Guarantee of Survival or a Reflection of German Society during the Nazi Regime?", in: David Bankier (ed.), *Probing the Depths of German Antisemitism: German Society and the Persecution of the Jews 1933-1941*, New York: Berghahn (2000), pp. 54-77, here on p. 58

5 סטטיסטיקה מ־1 בספטמבר 1944, ארכיון יד ושם (איו"ש), O.8/145, עמ' 36.

6 Wolf Gruner, *Widerstand in der Rosenstraße: Die Fabrik-Aktion und die Verfolgung der "Mischehen" 1943*, Frankfurt am Main: Fischer (2005), pp. 85-101

7 סטטיסטיקה מ־1 בספטמבר 1944, איו"ש, O.8/145, עמ' 36.

היהודי, כפי שהעריכו פעמים רבות בתי משפט וארגוני ניצולים?⁸ המאמר יידרש לסוגיה זו בשלב האחרון של המלחמה והרדיפות. ההיסטוריה של יהודי גרמניה ששרדו בגרמניה גופא היא לאמתו של דבר ההיסטוריה של מי שנישאו בנישואי תערובת. זמן רב סברו שמדובר בהיסטוריה של מיעוט שולי, והמחקר האקדמי לא ייחד לנושא זה תשומת לב רבה.⁹ מחקרים שנעשו בעת האחרונה נדרשים לו מעט מאוד, ובהקשר אחר,¹⁰ או שאין הם עוסקים במצבם של יהודים אלו בשלבים האחרונים של המלחמה.¹¹ מאמר זה יראה שבשנת 1943 החלו ראשי הנאצים להגביר את הלחץ על נישואי התערובת ומאז ואילך היה חשש לחייהם של בני הזוג בנישואים האלה.¹² שתי גזרות עיקריות – השימוש ביהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת בגדודי עבודה נפרדים של ארגון טוט (Organisation Todt) וגירושם מכל רחבי המדינה לטרזין (טרזיינשטט) באביב 1945 – ישמשו נקודת מוצא לניתוח ההבדלים במדיניות האנטי-יהודית באזורי גרמניה השונים.¹³ ההתמקדות במדיניות הביטחון הנאצית פותחת פתח לפירוש חדש של

- 8 על-פי ההיגיון שקבע שיהודים שהיו נשואים ב"נישואי תערובת מיוחסים" לא נאלצו לסבול כמו קורבנות אחרים של המשטר הנאצי, הם לא קיבלו סיוע לאחר השחרור, או שקיבלו סיוע מופחת. השוו: הפרקטיקה של הוועדה המרכזית לקורבנות הפשיזם (Hauptausschuss Opfer des Faschismus) בברלין, חוזר של שופט שלום בברלין, 12 בדצמבר 1946, *Landesarchiv Berlin, C Rep. 118-01/39019*.
- 9 את המאמר הראשון פרסם ברוננו בלאו ב-1948: *Judaica* 4: 1948. Bruno Blau, "Die Mischehe im Nazireich", *Judaica* 4: 1948, pp. 46-57.
- 10 Raul Hilberg, *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Frankfurt am Main: Fischer (1990), vol. 1, pp. 177-178. ביתר פירוט ראו: H. G. Adler, *Der verwaltete Mensch: Studien zur Deportation der Juden aus Deutschland*, Tübingen: J. C. B. Mohr (1974), pp. 278-322.
- 11 Meyer, *Mischlinge*; Jeremy Noakes, "The Development of Nazi Policy towards the German-Jewish 'Mischlinge'", *Leo Baeck Yearbook* 29 (1989), pp. 37-39. על המאה ברוונשטראסה (Rosenstrasse) ראו: Nathan Stoltzfus, *Resistance of the Heart: Intermarriage and the Rosenstrasse Protest in Nazi Germany*, New York: Norton (1996); Gruner, *Widerstand in der Rosenstraße*.
- 12 לפרטים על נישואי תערובת, אבל עם מעט מאוד מידע על השלב האחרון של המלחמה, ראו: Büttner, *Die Not der Juden teilen*; Meyer, *Mischlinge*. Evan Burr-Bukey, *Jews and Intermarriage in Nazi Austria*, Cambridge and New York: Cambridge University Press (2011).
- 13 על השלב האחרון, אבל בהתמקדות במוסדות היהודיים, ראו: Beate Meyer, *Tödliche Gratwanderung: Die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland zwischen Hoffnung, Zwang, Selbstbehauptung und Verstrickung 1939-1945*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (2011).
- 14 Meyer, *Mischlinge*, p. 94.
- 15 דיון המחקר בשני נושאים אלו היה עד היום מועט מאוד. על העבודה בארגון טוט ראו: Wolf Gruner, *Jewish Forced Labor under the Nazis: Economic Needs and Racial Aims 1938-1944*, New York: Cambridge University Press (2006), pp. 83-102. לפרטים (לא מספקים) על הגירוש בשלב האחרון ראו: Alfred Gottwaldt and Diana Schulle, *Die "Judendeportationen" aus dem Deutschen Reich 1941-1945. Eine kommentierte Chronologie*, Wiesbaden: Marixverlag (2005).

הרקע לרדיפה האנטישמית בימיו האחרונים של המשטר הנאצי ומאירה בפעם הראשונה את הממד האסינכרוני שלה.¹⁴ נוסף על כך נראה המאמר שבשלב האחרון של המלחמה ההבחנה בין נישואי תערובת "מיוחסים" לנישואי תערובת "לא-מיוחסים" איבדה את השפעתה על גורלם של הזוגות המערובים, ולעומת זאת גדלה בעת ההיא חשיבותו של המגדר.

החמרת הרדיפה

בוועידת ואנוה ובוועידות ההמשך שהתכנסו ב־1942 שוב לא עלה בידי ה-RSHA (המשרד הראשי לביטחון הרייך) ונציגי המפלגה הנאצית לממש את תוכניתם לכפות גירושין על כל הזוגות המערובים כדי לכלול את בני הזוג היהודים ב"פתרון הסופי".¹⁵ בזמן האקציה של עובדי המפעלים (Fabrikaktion) בסוף פברואר 1943 אף עצר הגסטפו יהודים רבים שהיו נשואים בנישואי תערובת. שמותיהם נרשמו, והם אולצו לקבל עליהם משרות של עובדים לא-מקצועיים במפעלים שלא נחשבו חיוניים למאמץ המלחמתי. אף-על-פי-כן, הם הוסיפו להיות פטורים מגירוש,¹⁶ למורת רוחם של משרדים מקומיים של הגסטפו ושל המפלגה, שחיפשו אפשרויות אחרות להרחיק יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת מתחומי ההשפעה שלהם. כך נהג למשל אוטו דטמן (Dettmann), ראש המשרד המקומי של המפלגה הנאצית (Kreisleiter) ברוסטוק (Rostock), שביקש כבר בינואר 1943 רשות לגרש את היהודים האחרונים שהיו נשואים בנישואי תערובת – כעשרים מספרם. ואולם בשל התקנות הקיימות דחו ראשי המחוז המפלגתי (Gau) את בקשתו.¹⁷

כיוון שבאופן רשמי לא היה אפשר לגרש בני זוג יהודים בנישואי תערובת, בכמה אזורים בחרו ראשי הגסטפו וראשי המחוזות המפלגתיים להמציא אישומים כוזבים, לעצור אותם ב"מעצר הגנתי" (Schutzhaft) ולשלח אותם למחנה ריכוז. בעניין זה הם הסתמכו על צו של ה-RSHA שקבע: "על התנהגות מחוצפת של יהודים שנשואים

14 מאמר זה הוא תמצית של מחקרים אזוריים מגוונים, בתוספת המחקר שערך המחבר על השלב הסופי של הרדיפה. יש הבדלים גדולים בין מצב המחקר על כל אזור. כדי להוכיח ולהעמיק את הניתוח יידרשו מחקרים נוספים.

15 ראו: Christian Gerlach, "The Wannsee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler's Decision in Principle to Exterminate all European Jews", *The Journal of Modern History* 70 Gruner, *Widerstand in der Rosenstraße*, pp. 759-812 (1998). לדיון נוסף בגירושין כפויים ראו: pp. 178-181.

16 Antonia Gruner, *Widerstand in der Rosenstraße*. לפירוש אחר של המאהה ברוונשטראסה ראו: Antonia Leugers (ed.), *Berlin, Rosenstraße 2-4: Protest in der NS-Diktatur. Neue Forschungen zum Frauenprotest in der Rosenstraße 1943*, Annweiler: Plöger (2005).

17 Bernd Kasten, *Verfolgung und Deportation der Juden in Mecklenburg 1938-1945*, Schwerin: Thomas Helms Verlag (2008), p. 64f.

בנישואי תערובת יש להענישם במעצר הגנתי ולבקש להכניסם למחנה ריכוז. אפשר להשתמש בגישה הזאת ברוחב יד, אבל יש להימנע מיצירת הרושם שמטרתה לפתור את בעיית נישואי התערובת אחת ולתמיד".¹⁸ הגסטפו של הסה־נסאו (Hesse-Nassau) השתמש בצו הזה כדי לגרש לאושוויץ כמה מאות יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת, והם נרצחו שם. בהיקף קטן יותר השתמשו בו גם במקומות רבים אחרים. בשלהי קיץ 1943, בעקבות מחאות חוזרות ונשנות של בני משפחה ומליצייהם, נאלץ ה־RSHA לעצור את הפעולות המקומיות האלה.¹⁹ ואולם בהשפעת הדגם שנוצר, בשנה האחרונה של המלחמה התרחבה מאוד רדיפתם של היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת: ברמה המקומית הוחמרו מאוד האמצעים שנקטו נגד נישואים אלו, והממונים ניצלו גם את אמצעי הרדיפה הקיימים וגם את סמכותם המקומית.

אף־על־פי שרדיפת היהודים הנשואים בנישואי תערובת החמירה מאוד כבר בשנת 1943, מצבם הורע רק משנת 1944 ואילך. בסוף 1943 הורה ה־RSHA לגרש את כל היהודים שנישואיהם ללא־יהודים הסתיימו, ובינואר 1944 גירש הגסטפו בכל רחבי הרייך כ־1,000 יהודים שהיו גרושים או שבני זוגם הלא־יהודים מתו בטרזין. רבים מהם לא עברו את הסלקציות ומתו בתאי הגזים של אושוויץ.²⁰ והגברו גם הפעולות נגד יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת ונגד בני זוגם וילדיהם.

הפרדה בעבודה

גורם אחד במיוחד התחיל להשפיע על חיי המשפחות המעורבות בשנת 1944: גישה חדשה לשימוש בעובדי כפייה. משנת 1938 אולצו גברים יהודים לעבוד, בעיקר בעבודת כפיים. בקיץ 1941 החל מנהל העבודה להשתמש גם בנשים יהודיות בנישואי תערובת ובגברים מבוגרים יותר בנישואים כאלה.²¹ במרץ 1943, מיד לאחר האקציה של עובדי

18 צו של הגסטפו בפרנקפורט שעל הנהר אודר, 24 בפברואר 1943, מצוטט בתוך: Wolf Gruner, "Die Fabrik-Aktion und die Ereignisse in der Berliner Rosenstraße. Fakten und Fiktionen um den 27. Februar 1943", *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 11, pp. 137-177, here on p. 176f.

19 Monica Kingreen, "'Die Aktion zur kalten Erledigung der Mischehen'. Die reichsweit singuläre systematische Verschleppung und Ermordung jüdischer Mischehepartner im NSDAP-Gau Hessen-Nassau 1942/1943", in: Alfred Gottwaldt (ed.), *NS-Gewaltherrschaft: Beiträge zur historischen Forschung und juristischen Aufarbeitung*, Berlin: Hentrich (2005), pp. 187-201; Gruner, *Widerstand in der Rosenstraße*, pp. 172-177.

20 Gottwaldt and Schulle, *Judendeportationen*, p. 465f.; www.statistik-des-holocaust.de (אוחזר ב־22 ביולי 2015). רוב היהודים שנישאו בנישואי תערובת והתגרשו כבר גורשו, כיוון שההנחיות הבטיחו פטור רק מאמצע 1942 ואילך.

21 Wolf Gruner, *Der geschlossene Arbeitseinsatz deutscher Juden: Zur Zwangsarbeit als Element der Verfolgung 1938-1943*, Berlin: Metropol (1997) על הרחבת עבודות הכפייה ראו למשל:

המפעלים והארגון מחדש של העסקת היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת, נקט ראש ה־RSHA ארנסט קלטנברונר (Kaltenbrunner) יוזמה שיועדה לצרף לעובדי הכפייה שתי קבוצות חדשות: מישלינגה, ובעלים לא־יהודים שסווגו "מקורבים ליהודים" בשל קשרי משפחה (jüdisch versippt). הללו נחשבו רובם נשואים ב"נישואי תערובת מיוחסים". קלטנברונר הציע להשתמש באנשים האלה, שנחשבו "לא ראויים לשאת נשק", בגדודי העבודה הנפרדים של ארגון טוט. על כל פנים, עבר זמן מה עד שהתקבלה החלטה בנושא.²² משרדי העבודה רשמו את המישלינגה ואת "המקורבים ליהודים", אבל לרובם כבר היו משרות, בדרך כלל בתעשיית החימוש.

מעסיקים הרימו קול מחאה. הם טענו שהמלחמה גרמה מחסור חמור בעובדים מיומנים והם זקוקים לכוח העבודה שלהם.²³ מאפריל 1944 ואילך גויסו יותר ויותר בני אדם. פריץ זאוקל (Sauckel), מיופה הכוח הכללי לענייני עבודה (Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz), דחק במשרדי התעסוקה לאכוף את הצו. ה"מקורבים ליהודים" והמישלינגה שימשו כעת עובדי כפייה של ארגון טוט, בייחוד בבניית קו זיגפריד בצרפת, אבל מספרם הכולל נשאר מועט.²⁴

לפיכך הורה היינריך הימלר ב־6 באוקטובר לבצע עוד אקציה של עובדי מפעלים וקרא לסלק ממשרותיהם הנוכחיות את כל הארים הנשואים בנישואי תערובת ואת כל המישלינגה ולמסור אותם לארגון טוט, לגדודי עבודה נפרדים.²⁵ האקציה הזאת נחלה הצלחה הרבה יותר מקודמותיה. בכל רחבי הרייך הגרמני נשלחו מישלינגה וארים שהיו נשואים בנישואי תערובת למחנות עבודה של ארגון טוט, בעיקר בסקסוניה תחתית, בסקסוניה־אנהלט ובתורנינגיה.²⁶ הנהגת המחוז המפלגתי של המבורג עמדה על שלה,

Maximilian Strnad, Flachs für das Reich. Das jüdische Zwangsarbeiterlager "Flachsstätte Lohhof" bei München, Munich: VolkVerlag (2013), pp. 43-50

Wolf Gruner, "Die NS-Führung und die Zwangsarbeit für sogenannten jüdische Mischlinge. Ein Einblick in Planung und Praxis antijüdischer Politik in den Jahren 1942 bis 1944", in: Manfred Weißbecker and Reinhard Kühnl (eds.), *Rassismus, Faschismus, Antifaschismus*, Cologne: PapyRossa (2000), pp. 63-79, here on p. 69f. 22

Beate Meyer, "Das 'Sonderkommando J'. Zwangsarbeit der 'jüdisch versippten' und der 'Mischlinge ersten Grades' in Hamburg", *Zwangsarbeit und Gesellschaft: Beiträge zur Geschichte der Nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland* 8 (2004), pp. 102-110, here on p. 103f.; Dieter Maier, *Arbeitseinsatz und Deportation: Die Mitwirkung der Arbeitsverwaltung bei der nationalsozialistischen Judenverfolgung in den Jahren 1938-1945*, Berlin: Hentrich (1994), pp. 219, 221 23

Franz Seidler, *Die Organisation Todt. Bauen für Staat und Wehrmacht 1938-1945*, Koblenz: Bernard & Graefe (1987), p. 131 24

.Gruner, "NS-Führung und die Zwangsarbeit", p. 70f. 25

Wilhelm Nolting-Hauff, ראו למשל: Gruner, *Jewish Forced Labor under the Nazis*, p. 96f. 26

ומהמבורג לא נשלחו אנשים אלו לגדודי העבודה של ארגון טוט מחוץ לעיר, אלא הועברו לרשויות הבנייה שלה כדי להילחם בהרס הכבד שנגרם בזמן המלחמה לעיר זו מערי ברית הגזה (Hanse).²⁷

בגלל המחסור במקורות אין לדעת כמה מישלינגה וכמה אנשים שהיו נשואים בנישואי תערובת חויבו לעבוד בשירותו של ארגון טוט, אבל קרוב לוודאי מדובר ב־10,000 עד 20,000 בני אדם.²⁸ נשים לא־יהודיות לא נכללו בכוח העבודה של ארגון טוט, אבל גם הן נשלחו לעתים קרובות לגדודי העבודה הנפרדים, אף שמספרן היה מועט בהרבה והן לא שוכנו בקסקטינים.²⁹ בברלין, למשל, החל בסתיו 1944 חויבו מרגרט נויבאור (Neubaur) ואני־רות מיש (Misch), ועמן עוד נשים לא־יהודיות שהיו נשואות ליהודים, בעבודת כפייה במחלקת האריזה של בית ההוצאה לאור Deutscher Verlag.³⁰

VI פינוי אזור צבאי

לגדודי העבודה הנפרדים של ארגון טוט יועדו בדרך כלל רק ארים שהיו נשואים בנישואי תערובת ומישלינגה, אבל בחבל הריין (Rhineland) ובוסטפליה (Westphalia) נשלחו לכמה ממחנותיו בסקסוניה תחתית ובתורינגיה גם מספר רב של בני זוג יהודים ו־Geltungsjuden.³¹ היחס השונה הזה כמעט לא זכה לתשומת לב במחקר.³² חלק זה של המאמר מבקש לשפוך אור על הרקע לניסיון לפנות את כל היהודים שעדיין נותרו באזור הצבאי VI (Wehrkreis), שכלל ארבעה מחוזות מפלגתיים – דיסלדורף, אסן, קלן-

30. "Imi's". *Chronik einer Verbannung*, Bremen: Trüjen (1946)

Meyer, "Das 'Sonderkommando J'", p. 104f. 27

Gruner, *Jewish Forced Labor under the Nazis*, p. 102 28

Maier, *Arbeitseinsatz und Deportation*, p. 225; Adler, *Der verwaltete Mensch*, p. 320; Meyer, "Das 'Sonderkommando J'", p. 106 29

Report of Anni-Ruth Misch, "Gestapo-Aktion gegen מיש ב־1947; מרגרט נויבאור אל אני מיש ב־1947: "Gestapo-Aktion gegen Mischehefrauen" (n.d.), *Leo Baeck Institute (LBI)*, AR 2073/MF 1084, Ludwig Misch Collection, series I, box 1, folder 1 30

Maier, *Arbeitseinsatz und Deportation*, p. 223; Ulrich Knipping, *Die Geschichte der Juden in Dortmund während der Zeit des Dritten Reiches*, Dortmund: Historischer Verein Dortmund (1977); Zvi Asaria, *Die Juden in Köln: Von den Ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Cologne: J. B. Bachem (1959), p. 388f.; Joachim Meynert, *Was vor der Endlösung geschah: Antisemitische Ausgrenzung und Verfolgung in Minden-Ravensberg 1933-45*, Münster: Lit-Verlag (1988), pp. 262-272 31

ברונו בלאו היה הראשון שהזכיר, בשנת 1948, במשפט אחד את העבודה של יהודים בחבל הריין ובוסטפליה בארגון טוט, אבל הוא לא נתן לדברים הקשר; ראו: Blau, "Die Mischehe im Nazireich", p. 55. ביאטה מאייר זיהתה את המאפיינים האזוריים הייחודיים, אבל מחקרה על המוסדות היהודיים לא התמקד בהסבר הייחוד הזה; ראו: Meyer, *Tödliche Gratwanderung*, p. 380 32

אאכן ו־נסטפליה – ונדרש לשאלה מדוע הוגבל הניסיון לאזור מסוים אחד. כשבוחרים את הפעולה נגד היהודים הנותרים מנקודת המבט של הפינוי (Räumung) ורואים בה את אחד האמצעים להתקפה מכוונת נגד כל מי שעדיין היו מוגנים מגירוש, מתבלט היבט של המדיניות הנאצית שלא נבחן כראוי כמניע מרכזי לפעולות הנאציות נגד היהודים בשלב האחרון של המלחמה.

בסתיו 1944 הלכה והתקרבה חזית בעלות הברית אל לב גרמניה, וב־12 בספטמבר הגיע צבא ארצות־הברית לגבול המערבי של הרייך הגרמני באאכן (Aachen). ההנהגה הנאצית, שחששה מהתקוממות, הגיבה לכל סימן של התפוררות הרייך בטרור מסיבי. כיוון שלא רק עובדי כפייה זרים וקומוניסטים נחשבו סוגיה ביטחונית, אלא גם היהודים הנותרים,³³ באזורים שהיו נתונים בסכנה החליטו הרשויות לחסל את הסיכון הזה ולגרש את היהודים שעדיין חיו באזור צבאי VI.

אבל מי הוא שהחליט על כך? ככל שהתקרב "הקרב האחרון", כך הלכה וקשתה התקשורת עם המטה בברלין. ה־RSHA העניק עצמאות מרבית וסמכות החלטה למשרדי הגסטפו באותם מחוזות שהייתה סכנה שיעשו אזורי מלחמה.³⁴ בתוך כדי השינוי הזה קיבלו ממנו בעיקר ה־HSSPF (Höhere SS- und Polizeiführer), המפקדים העליונים של ה־"ס"ם והמשטרה), כוח עצום לפעול בלי חשש נגד אויבים מבית.³⁵

לאחר המלחמה העידו כמה אנשי גסטפו לשעבר נגד קרל גוטנברג (Gutenberg), ה־HSSPF של אזור צבאי VI. על־פי הצהרותיהם, בספטמבר 1944 הוא הורה ליחידות הגסטפו באזורו לירות בכל היהודים ובני הזוג הארים שלהם בתואנה שהם בבחינת "סכנה מוחשית לקו החזית".³⁶ מפקד הגסטפו בדיסלדורף, גוסטב נוסקה (Noske), הצהיר שלא מילא את הפקודה של גוטנברג אלא שלח אותם לגדודי עבודה נפרדים של ארגון טוט.³⁷ אף־על־פי־כן, בעדותו ביקש נוסקה לטהר את שמו ולא תיאר את השתלשלות העניינים

33 Gerhard Paul, "Diese Erschießungen haben mich innerlich gar nicht mehr berührt". Die Kriegsendphasenverbrechen der Gestapo 1944/45", in: Gerhard Paul and Klaus-Michael Mallmann (eds.), *Die Gestapo im zweiten Weltkrieg: "Heimatfront" und besetztes Europa*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft (2000), pp. 543-568, here on p. 549; Wolfgang Benz (ed.), *Dimension des Völkermords: Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus*, Munich: Oldenbourg (1991), p. 52

34 Paul, *Erschießungen*, p. 549

35 Hans Buchheim, "Die Höheren SS- und Polizei-Führer", *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* (VfZ) 4 (1963), pp. 362-391

36 החלטה של בית המשפט המחוזי באאכן, 24 בספטמבר 1952, מצוטט בתוך: Sven Keller, *Völkergemeinschaft am Ende: Gesellschaft und Gewalt 1944/45*, Munich: Oldenbourg (2013), p. 232; Holger Berschel, *Bürokratie und Terror: Das Judenreferat der Gestapo Düsseldorf 1935-1945*, Essen: Klartext (2001), p. 364

37 פרשנות על־פי: Berschel, *Bürokratie und Terror*, p. 364

האמתית. ההוראה שהפיץ ה-HSSPF גוטנברג הייתה קשורה כנראה להוראה הכללית שלו לפעול בלי חשש נגד מי שנחשבו לכאורה "מרגלים", "בוזזים" ו"עריקים". על-פי אחד הדוחות של גוטנברג, הוא הורה תחילה על מספר רב של הוצאות להורג, אפילו במקרים של ספק, כדי "לשמור על רוח הלחימה". אחר כך, על כל פנים, ריכז גוטנברג את החשודים במחנות עבודה והשתמש בהם לאיסוף היבול,³⁸ שכן בסתיו 1944 שיוועה התעשייה הגרמנית לידיים עובדות.³⁹

קרוב לוודאי שה-HSSPF שינה את הוראתו שלו ודרש להפיק מן היהודים תועלת כלכלית ולשלח אותם למחנות עבודה במקום להוציאם להורג. לשם כך ניצל את כוח העבודה של מי שהוכרוזו "לא-ראויים לשאת נשק" עוד קודם שהחלה האקציה השנייה של עובדי המפעלים בראשית אוקטובר, ואף שלא היו שום תוכניות להעסיק יהודים גרמנים בארגון טוט. יש עוד עובדות שמעוררות ספק בגרסה של נוסקה ומעידות על קיומו של תכנון מרכזי: גם בכל המחוזות האחרים באזור צבאי VI לא הוצאו יהודים להורג במהלך הפינוי, אלא נשלחו למחנות של ארגון טוט.

ואולם כיוון שאין ראיות מוצקות, אי-אפשר לקבוע אם הפינוי נעשה בהוראת ה-HSSPF או בהוראת ה-RSHA בברלין. אפשר להניח שבספטמבר 1944 הייתה ל-HSSPF הסמכות הנחוצה⁴⁰ להחליט החלטה כזאת בעצמו, אבל יש גם רמזים שפעולה זו נעשתה בפקודת ה-RSHA.⁴¹ כך או כך, אין ספק שהוצאה אל הפועל בידיעתו ובהסכמתו של המטה בברלין; אחרי הכל, כבר בחוור מיולי 1943 התרברב ראש משרד המפלגה הנאצית למדיניות גזעית בקלן שהגאולייטר יוזף גרוהה (Grohé) הצליח להשיג את הסכמת הרשויות בברלין לגרש את כל היהודים שעדיין חיו באזור שלו, ובכלל זה כל מי שהיו נשואים בנישואי תערובת, את קצתם לטרזין ואחרים לברלין, שם ישוכנו בגטו עם אחרים שהיו נשואים בנישואי תערובת. אם ימאן בן זוג לא-יהודי להיפרד, תחליט משטרת המדינה אם יגורש גם הוא אחרי שתשקול את המקרה לגופו. בסוף החוור הורה

38 דוח של ה-HSSPF מערב אל הרייכספירר-ס"ס, 12 בדצמבר 1944, בתוך: Helma Kaden et al. (eds.), *Dokumente des Verbrechens. Aus Akten des Dritten Reiches*, Berlin: Dietz (1993), vol. 3, pp. 246-248; Keller, *Völkergemeinschaft am Ende*, p. 231.

39 Christian Gerlach and Götz Aly, *Das letzte Kapitel. Realpolitik, Ideologie und der Mord an den ungarischen Juden 1944/1945*, Stuttgart and Munich: Deutsche Verlags-Anstalt (2002), p. 160.

40 Paul, *Erschießungen*, pp. 551, 568. ראוי: עדותו של נוסקה במהלך המשפט של בופנויפן (Bovensiepen), 26 בינואר 1968, איר"ש, TR.19, 14, עמ' 89.

41 Knipping, *Die Geschichte der Juden in Dortmund*, p. 134. הוא מזכיר צו, אבל אינו מביא ראיות לקיומו. ראו גם: NS-Dokumentationszentrum der Stadt Köln, *Die jüdischen Opfer des Nationalsozialismus aus Köln. Gedenkbuch* [Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln, 77], Cologne, Weimar, Vienna: Böhlau (1995), p. 545.

ראש משרד המפלגה הנאצית למדיניות גזעית לכל ראשי המחוזות לדוות על היהודים הרלוונטיים בתחום השיפוט שלהם.⁴² איננו יודעים עם אילו רשויות עשה גרוהה את ההסכם הזה. ואף-על-פי-כן, חוזר זה מוכיח שהתוכנית לגרש את היהודים האחרונים מאזור צבאי VI כבר נידונה זה זמן רב. בשנת 1943 נכשלה התוכנית כיוון שההגבלה הכללית על גירוש יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת עדיין עמדה בתוקפה, אבל ראשי הגסטפו והמחוזות המפלגתיים חיפשו בלי הרף דרכים לכלול בפתרון הסופי גם את הקבוצה הזאת, שעדיין הייתה מוגנת, או לפחות להרחיקה מאזורי ההשפעה שלהם. פינוי הקורבנות מן האזור הצבאי שלהם, שהיה נתון בסכנה, והבאתם למחנות של ארגון טוט, היה בעבורם דרך לגרש במהירות הן היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת הן Geltungsjuden בלי להפר את ההגבלות הכלליות.

המטות המקומיים של הגסטפו באזור צבאי VI השקיעו מאמצים אדירים בהכנת הפעולה הזאת, ועדכנו והשלימו את הרשימות של כל היהודים שעדיין חיו במחוזותיהם.⁴³ בראשית ספטמבר 1944 הורה מטה הגסטפו בדיסלדורף לדר"ר ארנסט בלנקשטיין (Blankenstein), הנציג הממונה (Vertrauensmann) של "ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה" (Reichsvereinigung der Juden in Deutschland) באזור דיסלדורף, לבקר אצל כל היהודים המקומיים ולבדוק את כתובותיהם. בבוקר של 17 בספטמבר 1944 הורו לבלנקשטיין, שבעצמו יועד לטרנספורט,⁴⁴ לבקר את מי שנכללו ברשימה שהכין הגסטפו. היה עליו להודיע להם להתכונן לעזיבה בשעה ארבע אחר הצהריים באותו היום ולהכין למסע מטען שמשקלו לא יעלה על עשרה קילוגרמים ומזון לשלושה ימים. בארבע אחר הצהריים בלנקשטיין וכמה ידידים נאמנים אספו מבתיהם את המיועדים לגירוש והביאו אותם לבית המטבחיים, ששימש בגירושם קודמים נקודת מעבר מרכזית. כיוון שהאקציה נקבעה ליום ראשון בהתראה קצרה, כמה אנשים לא היו בכתייהם; אחרים התחמקו מהצו ונעלמו.⁴⁵ רק כמהצית האנשים שקיבלו את ההודעה

42 חוזר של ראש המשרד של המפלגה הנאצית למדיניות גזעית בקלן-אאכן, 15 ביולי 1943, מצוטט בתוך: Sigrid Lekebusch, *Not und Verfolgung der Christen jüdischer Herkunft im Rheinland 1933-1945. Darstellung und Dokumentation*, Cologne: Rheinland-Verlag (1995), doc. 93, p. 380

43 שם.

44 המידע שלהלן נלקח מדוח שכתב בלנקשטיין לאחר המלחמה, והוא מצוטט בתוך: Lekebusch, *Not und Verfolgung der Christen jüdischer Herkunft*, doc. 95, pp. 381-387
Barbara Suchy, "Schreckenstein" in Lenne? Über Zwangsarbeit von 'Mischehe' - ראו: (Lenne) Juden aus Düsseldorf in der Endphase des Zweiten Weltkrieges. Ein Fallbeispiel", in: Detlef Creydt (ed.), *Zwangsarbeit: Für Industrie und Rüstung im Hils 1943-1945*, Holzminden: Verlag Jörg Mitzkat (2001), vol. 4, pp. 275-293; Erich Volger, Katrin Scheele-Schweitzer, and Lothar Bratfisch, *Das Schicksal von Juden, Mischlingen und jüdisch Versippten im Zwangsarbeitslager Lenne im Hils*, Dassel: self-published (ca. 1992)

45 שני מקרים מתוארים בתוך: Herbert Schmidt, *Der Elendsweg der Düsseldorfer Juden: Chronologie*

אכן התייצבו בנקודת האיסוף. אחרים הגיעו ממקומות אחרים באזור, כמו דויסבורג (Duisburg), אסן (Essen), קרפלד (Krefeld) ומנשנגלדבך (Mönchengladbach). בסך הכל התאספו בבית המטבחים ועשו בו את הלילה כ-230 עד 240 יהודים⁴⁶ שהיו נשואים בנישואי תערובת - מספר שווה בערך של גברים ונשים. בבוקר יצא הטרנספורט לדרך. קרונות הנשים נותקו במהלך הנסיעה והן נלקחו למינקוויץ (Minkwitz), סמוך לציין (Zeitz) שבסקסוניה. קרונות הגברים הגיעו בערב לכפר פורבולה (Vorwohle) שבסקסוניה תחתית.

לא רק את היהודים הפגיעה הפעולה, אלא גם את ראשי ארגון טוט, שככל הנראה אף לא השתתפו בהכנות. איש בפורבולה לא ידע כמדומה על בואם הצפוי של עובדי הכפייה היהודים. כמעט שעתיים הם עמדו ברחוב מול תחנת הרכבת עד שארגנה להם המשטרה המקומית מקום לינה זמני באסם. למחרת היום עדיין לא ידעו הרשויות הנאציות מה לעשות ביהודים, והם נאלצו להשיג לעצמם מזון בחוות סמוכות. הממונה שליווה אותם הלך למשרד הגסטפו בהולצמינדן (Holzminden) כדי לקבל הוראות נוספות. בעקבות פנייתו הגיעו בשעות הצהריים כמה מפקחים של ארגון טוט שהיו ממונים על אתר הבנייה בלנה - כפר קטן בסקסוניה תחתית, ברמה שבין המלין (Hameln), הולצמינדן והילדסהיים (Hildesheim).

שם, או ליתר דיוק במערכת אולמות נרחבת במעבה רכס ההרים הנמוך, החל להיבנות בראשית קיץ 1944 קומפלקס תעשייתי במטרה להעביר חלק מייצור הנשק הגרמני אל מתחת לפני האדמה. במחנה לנה בלבד נכלאו עד 5,000 עובדי כפייה, אבל היו בסביבה כמה מחנות נוספים.⁴⁷ המפקחים על הבנייה הכריזו על 72 מתוך כ-120 גברים יהודים שהגיעו לפורבולה שהם כשירים לעבודה. ואולם מחנה העבודה שיועד להם עדיין היה בבנייה. תחילה השתמשו אפוא ראשי ארגון טוט ביהודים לבניית צריפי המגורים. זמן מה לאחר הגעת הטרנספורט מלנה הגיעו עוד כשלושים איש בטרנספורט מאזור דיסלדורף.⁴⁸ מי שנשארו בפורבולה, רובם מבוגרים שלא היו כשירים לעבודה פיזית קשה, הוחזקו שם שבוע ואחר כך נשלחו למקום אחר. כיוון שגירוש יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת עדיין לא הותר, הם לא נשלחו לטרוין אלא לשולשטראסה (Schulstraße), אתר הכינוס בבית החולים היהודי ברחוב אירנישה (Iranische) בברלין.⁴⁹

des Schreckens 1933-1945, Düsseldorf: Droste (2005), p. 147

- 46 מחברים אחרים מעריכים שמדובר ב-200 עד 300 בני אדם; ראו: Berschel, *Bürokratie und Terror*, p. 364
- בספטמבר 1944 חיו באזור דיסלדורף 616 יהודים, 541 מהם היו נשואים בנישואי תערובת, סטטיסטיקה מ-1 בספטמבר 1944, איו"ש, O.8/145, עמ' 36.
- 47 Creydt, *Zwangsarbeit*, pp. 233-238
- 48 Suchy, "Schreckenstein in Lenne?", p. 285
- 49 יהודים וקנים וחולים שהיו נשואים בנישואי תערובת נשלחו לברלין גם ממחנות אחרים, כגון אלבן (Elben);

גם בווסטפליה נעשה הפינוי במפתיע, כשביצע הגסטפו שתי אקציות בזו אחר זו והרחיק הן בני זוג יהודים בנישואי תערובת הן מישלינגה. בהתראה קצרה הוציא משרד הגסטפו בבילפלד (Bielefeld) לראשי המחוזות ולראשי הערים שבתחומיהם את הצו הזה: "יהודים שנשואים בנישואי תערובת ומישלינגה מדרגה ראשונה בני ארבע-עשרה ומעלה ייעצרו ב־19 בספטמבר 1944 בשעה חמש בבוקר ויועברו לבילפלד, למתקן "איינטרכט" (Eintracht) [מועדון ספורט מקומי] בקלוסטרפלץ (Klosterplatz)[...] אין לעצור בני זוג בעלי דם גרמני".⁵⁰ אנשי הגסטפו, בסיוע המשטרה המקומית, החלו במעצרים בלי התראה בשעות הבוקר המוקדמות, ונתנו ליהודים הנשואים בנישואי תערובת ולמישלינגה רק זמן מועט מאוד לארוז את מיטלטליהם.

דחיות ניתנו במקרים נדירים, מסיבות בריאותיות או לאמהות שלא הצליחו למצוא לילדיהן מקום בהתראה קצרה כל כך. בשעות אחר הצהריים נלקחו לקאסל (Kassel) ברכבת כ־180 בני אדם ושם לנו במקלט של תחנת הרכבת. למחרת היום שוכנו הנשים במחנה עבודה של ארגון טוט בכפר הסמוך אלבן,⁵¹ ואילו הגברים פוצלו בין שלושה מתנות סמוך לציין שבתורינגיה. היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת הופרדו מהשאר, ממש כמו שנעשה בלנה. נאסר עליהם להיות במגע עם אסירים ארים. וממש כמו בלנה, הממונים מטעם ארגון טוט נתפסו לא־מוכנים.⁵² הגברים שוכנו באולם ספורט, ו־120 הנשים הצטופפו תחילה באוהלים ואחר כך בפרוודור של מסבאה מקומית. בחג המולד הועברו לבסוף לצריפי המגורים שבנו בעצמם.⁵³

ב־29 בספטמבר נאספו כ־150 מישלינגה ויהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת משאר חלקי וסטפליה בבית ספר בדורטמונד (Dortmund). הגברים נשלחו למפעל הכימיקלים לוינוורקה (Leunawerke) בהאלה שעל הנהר זאלה (Halle [Saale]), והנשים עבדו בעבודת כפייה בשכונת בטנהאוסן (Bettenhausen) בקאסל.⁵⁴

ראו: Volker Knöppel (ed.), "...da war ich zu Hause", *Synagogengemeinde Naumburg 1503-1938* [Jahrbuch des Geschichtsvereins Naumburg, 13], Hofgeismar: Verein für hessische Geschichte und Landeskunde (1998), pp. 59-68, here on p. 64

Joachim Meynert and Friedhelm Schäffer, *Die Juden in der Stadt Bielefeld während der Zeit des Nationalsozialismus*, Bielefeld: Stadtarchiv (1983), p. 188

Knöppel, "...da war ich zu Hause", pp. 59-68; Johanna Eichmann, "Du nix Jude, du blond, du deutsch: Erinnerungen 1926-1952", Essen: Kartext (2011), pp. 79-82, 95-98

Suchy, "Schreckenstein in Lenne?", p. 289
Meynert, *Was vor der Endlösung geschah*, pp. 262-272, esp. p. 267

Meynert and Schäffer, *Die Juden in der Stadt Bielefeld*, p. 123f.; Jupp Asdonk, "Es waren doch unsere Nachbarn": *Deportationen in Ostwestfalen-Lippe 1941-1945*, Essen: Gieselmann (2014); Knöppel, "...da war ich zu Hause", p. 64f.

Knipping, *Die Geschichte der Juden in Dortmund*, p. 134; Guenter Gleising et al., *Die*

משרד הגסטפו במחוז המרוחק והדרומי ביותר של אזור צבאי VI, המחוז המפלגתי של קלן-אאכן בחבל הריין, הודיע כבר ב־11 בספטמבר לראשי הערים וראשי המחוזות על האקציה הקרבה. "כל היהודים הנשואים בנישואי תערובת נדרשים להתייצב בקלן עם כל בני משפחתם לצורך מעצר בקסרקטין מינגרסדורף (Müngersdorf) [...] עליהם להתייצב שם בעשרים וארבע השעות הקרובות. מומלץ להשתמש בהסעה מאורגנת בליווי קצין משטרה"⁵⁵. המעבר למקום החדש נמשך כמה ימים. הגסטפו בבון העביר במשאיות למחנה מינגרסדורף לפחות 220 בני אדם. בני הזוג הלא־יהודים שוחררו זמן קצר אחר כך, והגסטפו הורה להם לעזוב מיד את בתיהם ואת עריהם.

בסביבות 15 בספטמבר נשלחו בני הזוג היהודים למקום חדש. מספרם הכולל אינו ידוע; כ־300 בני אדם⁵⁶ נשלחו לאותם מקומות שאליהם נשלחו יהודי וסטפליה כמה ימים קודם לכן. הנשים הובאו למחנות של ארגון טוט ליד קאסל, והגברים לציין שבסקסוניה. מי שלא היו כשירים לעבודה נשלחו בחזרה. כמו בני הזוג הלא־יהודים מדיסלדורף ומווסטפליה, גם אלה מקלן הלכו בדרך כלל בעקבות בני הזוג שלהם. בסיוע קרובי משפחתם הצליחו רבים מן האסירים לברוח, אבל הסיכון שיעצרו היה גבוה. כך למשל נכשל ניסיון הבריחה של וילהלמינה אוברבק (Overbeck), יהודייה שבעלה היה לא־יהודי; היא נעצרה בעקבותיו ושולחה בינואר 1945 למחנה הנשים ברוונסבריק (Ravensbrück), ושם נספתה.⁵⁷

מנקודת מבטה של האידיאולוגיה הנאצית, מחוזותיה המערביים של גרמניה גופא היו כעת "נקיים" במידה רבה מ"אויבים יהודים" והיו מוכנים לפעולות הגנה על הרייך כמה ימים לפני שהורו על האקציה של עובדי המפעלים בכל רחבי גרמניה. ב־9 בנובמבר פרסם משרד הגסטפו בקלן סיכום צדקני של האירועים בוז הלשון: "האקציה

Verfolgung der Juden in Bochum und Wattenscheid: Die Jahre 1933-1945 in Berichten, Bildern und Dokumenten, Altenberge: Wurf-Verlag (1993), p. 46

55 הודעה מאת הגסטפו של קלן למשרד המחוזי בגומרסבך (Gummersbach), 11 בספטמבר 1944, *Gemeindearchiv*, Morsbach, record 2111. תודה לקרולה פינגס (Fings) ולאירה צולוק־הולצר (Zezulak-Hölzer) על העצה. ראו הצו של תחנת משטרה מספר 1 בקלן מ־12 בספטמבר 1944, תמליל, בתוך: Asaria, *Die Juden in Köln*, p. 388.

56 Asaria, *Die Juden in Köln*, p. 391

57 Case 131-BO in Gegen Vergessen — Für Demokratie e.V. / Regionalgruppe Mittelrhein, "Nur keinen arzt — nur keinen Arzt", *Projekt-Abschlussbericht zu erkundeten Rettungen von Juden und als Juden Verfolgten 1933-1945 mit Bezug zur Region Mittelrhein* (as of April 2015); ראו גם תיקים אחרים, בייחוד A-03, A-08, 068-BO, 095-BL, 336-BO, 337-BO, 458-KÖ, 464-KÖ. תודה לסוזנה שרפשטטר ולמנפרד שטרוק על העצה. ראו וילהלמינה אוברבק ב: www.bundesarchiv.de/ gedenkbuch (אוהור ב־22 ביולי 2015). על בון ראו: "September-Aktion" 1944, "Mischehen" und "Mischlinge" in Bonn, *Dokumentation zur Ausstellung*, Bonn: self-published (1994)

נגד יהודים, מישלינגה יהודים ומקורבים ליהודים שהרייכספירררס"ס הורה עליה, כבר הוכנה ובוצעה כאן במהלך הפינאי, עוד לפני פרסום הצו".⁵⁸

מן ההצהרה הזאת עולה שפינאי היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת בספטמבר 1944 לא היה רק חלק מוקדם מ"שיבוץ לעבודה של מי שלא היו ראויים לשאת נשק" על-פי צרכים מקומיים, ואף לא המשך של הגירושים;⁵⁹ מדובר באקציה שהוכנה והוצאה אל הפועל במסגרת הפינאי. הרשויות שהיו ממונות עליה הוציאו אותה לפועל באמצעות פרקטיקות שנמצאו יעילות כבר בגירושים, והכל בהוראת המשרדים המקומיים של הגסטפו. ראשי מחוזות, ראשי ערים ונציגים של ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה הודיעו למי שנבחרו לטרנספורט, והמשרה המקומית פיקחה על פעולתו החלקה של המבצע. לעתים קרובות חזרו והשתמשו במקומות ששימשו נקודות מעבר בגירושים קודמים. ימים אחדים בלבד לאחר ששילחו את היהודים הנשואים בנישואי תערובת מאזור צבאי VI אל המחנות, שולחו אליהם גם בעלים לא-יהודים ומישלינגה מכל רחבי הרייך, חלק מן האקציה השנייה של עובדי המפעלים. ללנה, למשל, הגיעו מאמצע אוקטובר טרנספורטים גדולים יותר מהילדסהיים, ברמן (Bremen) ופפאלץ (Pfalz).⁶⁰

הפינאי לא הסתכם בטרנספורטים ההמוניים של ספטמבר 1944, שבהם הורחקו רק כמחצית מן היהודים וה-Geltungsjuden שחיו באזור צבאי VI. מלבד יהודים שנישאו בנישואי תערובת, שהועברו למחנות, נשלחו רבים, בעיקר זקנים וחולים, לברלין – כפי שהסכימו הגאולייטר גרוהה והרשויות בברלין. ב-29 בספטמבר הורו למספר לא ידוע של יהודים מדיסלדורף שהיו נשואים בנישואי תערובת להתייצב בדלפק למשלוחי אקספרס בתחנת הרכבת המרכזית. הצו שזימן אותם ציין שיעבירו אותם לברלין וישכנו אותם לזמן מה בבתייהן הפרטיים של משפחות מעורבות אחרות.⁶¹ אבל תחת זאת הם נשלחו למחנה בבית החולים היהודי. טרנספר זה נמשך חודשים אחדים. עד סוף ספטמבר 1944 הועברו לברלין 117 יהודים ממערב גרמניה. מספרם גדל במהירות. בסוף אוקטובר היו 212 בני אדם, חודש לאחר מכן 249, בסוף דצמבר 278, ובפברואר 1945

58 דוח של הגסטפו של קלן מספטמבר ואוקטובר 1944, מצוטט בתוך: Otto Dov Kulka and Eberhard Jäckel (eds.), *Die Juden in den geheimen NS-Stimmungsberichten 1933-1945*, Düsseldorf: Droste (2004), p. 545.

59 ראו למשל: Asaria, *Die Juden in Köln*, p. 134; Knipping, *Die Geschichte der Juden in Dortmund*, p. 389; Meynert and Schäffer, *Die Juden in der Stadt Bielefeld*, p. 123f.

60 Suchy, "Schrecken in Lenne?", p. 285.

61 Lekebusch, *Not und Verfolgung der Christen jüdischer Herkunft*, doc. צו גירוש, ללא ציון תאריך, p. 380.

עמד מספרם על 290.⁶² הם הוחזקו במגורים לשעת חירום בבית החולים היהודי ברחוב אירנישה, שנועדו במקור לתת מחסה ליהודים שנפגעו מן ההפצצות. קצתם הועברו למחלקה שנועדה לזקנים ולחולים.⁶³ הכשירים לעבודה הועסקו, לצד האסירים האחרים, בעבודות כפייה במפעל לבגדי ילדים שבבעלות הגסטפו באתר המחנה או בבית החולים עצמו, בעבודות ניקיון למשל. אחרים נאלצו לעבוד בגדודי עבודה מחוץ למחנה, כשהם נתונים להשגחה. אחדים בוודאי הועסקו כעובדי כפייה כשהרחיבו את אתר הבונקר של ה-RSHA. כמה מתו מתשישות וממחלות, ולפחות שלושה-עשר גורשו, אבל הרוב שרדו עד סוף המלחמה.⁶⁴

פינוי אזור צבאי VI השפיע בסך הכל על כאלף Geltungsjuden ויהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת⁶⁵ – יותר ממחצית היהודים הנותרים. אין ראיות שהרשויות הבחינו בין יהודים בנישואי תערובת "מיוחסים" ליהודים בנישואי תערובת "לא-מיוחסים".⁶⁶ רק בסוף מרץ 1945 הורה ה-RSHA על סיום העסקתם של יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת, מישלינגה ו"מקורבים ליהודים".⁶⁷

62 איו"ש, O.8, 145. לפי הסטטיסטיקה מ-28 בפברואר 1945 היו המספרים המדויקים: 5 יהודים, 9 Geltungsjuden, 53 יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת "רגילים" ו-223 שהיו נשואים ב"נישואי תערובת מיוחסים".

63 על בית החולים היהודי ברחוב אירנישה ראו: Daniel B. Silver, *Refugee in Hell: How Berlin's Jewish Hospital Outlasted the Nazis*, Boston: Houghton Mifflin (2003); על השימוש בו כגטו ומחנה כינוס למגורשים ראו: Akim Jah, *Die Deportation der Juden aus Berlin: Die nationalsozialistische Vernichtungspolitik und das Sammellager Große Hamburger Straße*, Berlin: be.bra (2013), pp. 557-563; Gideon Botsch, "Der Vorhof zur Hölle": *Die Gestapo und das Jüdische Krankenhaus Berlin*, unpublished (2006); עדות שמסר ארנסט איינהורן לד"ר בליכודורי, 28 בספטמבר 1959, איו"ש, O.1, 258.

64 Botsch, "Der Vorhof zur Hölle". *Bundesarchiv (BA)*, R 8150, 9, p. 28f. תודה לגדעון בוטש על העצה. ראו: Botsch, "Der Vorhof zur Hölle"; Suchy, "Schreckenstein in Lenne?", p. 285.

65 כולל מספר מועט יותר של מישלינגה.

66 השוו: הערה 62.

67 צו שפרסם הגסטפו של שטוטגרט למנהלי המחוזות, 25 במרץ 1945, מצוטט בתוך: Paul Sauer, *Dokumente über die Verfolgung der jüdischen Bürger in Baden-Württemberg durch das Nationalsozialistische Regime 1933-1945*, Stuttgart: Kohlhammer (1966), vol. 2, p. 383; השוו: Meier, *Arbeitseinsatz und Deportation*, p. 234.

בחזית המזרחית: ברסלאו (Breslau)

היה עוד אזור אחד שבו העבירו למחנות נפרדים של ארגון טוט לא רק מישלינגה ובני זוג לא־יהודים בנישואי תערובת, אלא גם יהודים שנישאו בנישואי תערובת ו־Geltungsjuden⁶⁸: מעברו האחר של הרייך, בברסלאו (ורוצלב, Wrocław). בתחילה לא דובר בפניו היהודים מכל אזור צבאי VIII; אף־על־פי־כן, גם שם השתמשו ראשי המחוז המפלגתי והגסטפו בסמכותם כדי לנצל את כוח העבודה של יהודים גרמנים לטובת ארגון טוט. כמו עשרות אלפי גרמנים, חברי הנוער ההיטלראי, עובדי כפייה זרים ואסירים במחנות ריכוז, נאלצו גם יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת לעבוד בבניית הביצורים בגבולות המזרחיים של הרייך במסגרת "מבצע ברטולד". היה צריך לחפור תעלה נגד טנקים במרחק כשלושים קילומטר מצפון לברסלאו כדי לעצור את התקדמות הצבא האדום.⁶⁹

מיוני 1944 ואילך הובאו לכמה מחנות של ארגון טוט סמוך לכפר טרכנברג (Trachenberg) שבשלוזיה תחתית כמה טרנספורטים של אנשים שהיו נשואים בנישואי תערובת, Geltungsjuden ומישלינגה. מחנות אלו חוסלו בינואר 1945 עקב התקרבות הצבא האדום לברסלאו. כעת החל הפינוי של "אויבי הרייך". לצד אסירי מחנות הריכוז ועובדי הכפייה, אולצו היהודים והמישלינגה לצעוד לעבר מחנה הריכוז גרוס־רוזן (Gross-Rosen). כיוון שהיו מותשים לגמרי מן העבודה הפיזית הקשה ורעבו במחנות, מתו רבים מהם בדרך.⁷⁰

זמן קצר אחר כך, ב־27 בינואר, שוב פינה הגסטפו יהודים מברסלאו. הנציג הממונה המקומי, ארווין לודנובסקי (Ludnowsky), נאלץ להוליך ברגל לגרוס־רוזן ארבעים יהודים, שרובם היו נשואים בנישואי תערובת.⁷¹ כשנטש הס"ס את המחנה עשרה ימים לאחר הגעתם, אולצו האסירים לצאת ב"צעדת מוות" לברגן־בלזן. היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת נלכדו במערבולת של מערכת מחנות הריכוז. רק אחדים מהם שרדו. מכאן, שברגע שהוכרו האזור חזית, וברסלאו – מבצר, היו גם הממונים בברסלאו

68 כאן ולהלן: Katharina Friedla, *Juden in Breslau/Wroclaw 1933-49: Überlebensstrategien, Selbstbehauptungen und Verfolgungserfahrungen*, Cologne, Weimar, and Vienna: Bölaue 314-318 (2015), pp. 314-318. נראה שבאזור צבאי II לא התרחש שום פינוי. בדנציג אולצו רק בני זוג לא־יהודים ומישלינגה לעבוד בבניית ביצורים; ראו: Ernst Sodeikat, "Die Verfolgung und der Widerstand der Juden in der freien Stadt Danzig von 1933 bis 1945", *Bulletin des Leo Baeck Instituts* 30 (1965), pp. 107-149, here on p.148.

69 Richard Hargreaves, *Hitler's Final Fortress: Breslau 1945*, Mechanicsburg: Stackpole Books 25-28 (2015), pp. 25-28; ראו: עדותה של מיס X, איר"ש, 39, O.2.

70 לתיאור של הצעדה ממחנה קורצבך (Kurzbach), שהיו עצורים בו גם יהודים מברסלאו, לגרוס־רוזן, ראו: Andrea Rudorff, "Kurzbach (Bukolowa)", in: Wolfgang Benz and Barbara Distel (eds.), *Der Ort des Terrors: Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Munich: Beck (2007), vol. 6, pp. 369-372.

71 Meyer, *Tödliche Gratwanderung*, p. 381

אחראים לסילוק חלק גדול מן הנותרים מ"האויבים היהודים של הרייך". למרות הפינוי נשארה בברסלאו עצמה קבוצה גדולה של משפחות מעורבות. גם מהן גויסו עובדים לעבודת כפייה בבניית ביצורים ובתיקון נזקי המלחמה. אבל הגסטפו לא הניח אותם בלי פיקוח וכלא אותם, כמאה וחמישים איש, בקסרקטין סמוך לנמל אודר (Oder).⁷²

גירוש

זמן קצר בלבד לאחר שגורשו רוב היהודים משני האזורים הפגיעים ביותר של הרייך הגרמני התכונן ה-RSHA ל"קרב האחרון" שלו בלבה של גרמניה. ב-19 בינואר 1945, כשכבר היה ברור שגרמניה הפסידה במלחמה – כוחות הברית כבר הגיעו לשטחי הרייך באאכן והמתקפה של הצבא האדום במזרח הייתה צפויה להתחיל בכל רגע – הורה ה-RSHA לפנות את היהודים מכל חלקי הרייך. "כל האזרחים הנשואים בנישואי תערובת וכל היהודים חסרי הנתינות (ובכללם Geltungsjuden) הכשירים לעבודה יישלחו יחד בטרנספורטים ל'גטו הזקנים' של טרוזין עד 15 בפברואר 1945 לכל המאוחר, במידת האפשר".⁷³ מישלינגה לא יועדו לגירוש. ההנחיות התירו לפטור, מסיבות דיפלומטיות, רק יהודים בעלי נתינות זרה. מי שבני הזוג הלא-יהודים שלהם עבדו בשירות הציבורי או היו עובדי ממשלה יכלו לקבל דחייה.⁷⁴ ואולם כיוון שרוב בני הזוג הלא-יהודים הנשואים בנישואי תערובת כבר סולקו מאז 1937 מן המשרות האלה, חלה הוראה זו רק על מספר קטן של אנשים שהצליחו להחזיק במשרותיהם בזכות היתרים מיוחדים. בשלב הבא הודיעו המשרדים המקומיים של הגסטפו לראשי המחוזות ולראשי הערים על הטרנספורטים הצפויים. צווי הגירוש פורסמו בראשית פברואר. הגירוש הממשמש ובא הוצג כהצבה מחדש במשרות "מועדפות"⁷⁵ או ב"משרות חיצוניות נפרדות" והודגש ש"אין לבלבל בינו ובין הפינויים הקודמים".⁷⁶ הגסטפו רצה למנוע בריחה של מי שיועדו לגירוש.

72 האסירים היהודים ברחו כשעזבו השומרים את המחנה בזמן הפצצה אווירית כבדה והסתתרו עד שחרור ברסלאו ב-6 במאי 1945; ראו: Friedel Homeyer, *Gestern und heute: Juden im Landkreis Hannover*, Hannover: Landkreis Hannover (1984), pp. 319-321.

73 מברק מאת ארנסט קלטנברונר, 19 בינואר 1945, 82194433-*International Tracing Service (ITS)*, Doc. 82194436.

74 הודעת הגסטפו בבאד קרויצנך (Bad Kreuznach) למנהלן של בילפלד, 10 בינואר 1945, מצוטט בתוך: Johanness Simmert (ed.), *Die nationalsozialistische Judenverfolgung, in Rheinland-Pfalz 1933 bis 1945*, Koblenz: Landsarchivverwaltung Rheinland-Pfalz (1974), p. 255f. בעלי נתינות זרה ראו: Adler, *Der verwaltete Mensch*, pp. 255-277.

75 צו גירוש של הגסטפו במינכן לקלמנטינה גרובה (Grube), 2 בפברואר 1945, העתק פקסימיליה, בתוך: Maximilian Strnad, *Zwischenstation "Judensiedlung": Verfolgung und Deportation der jüdischen Münchner 1941-1945*, Munich: Oldenbourg Verlag (2011), p. 147.

76 לשתי המובאות ראו: Monica Kingreen, "Gewaltsame Verschleppung in den Jahren 1944 und 1945", in: Heinz Daume, Hermann Düringer, Monica Kingreen, and Hartmut Schmidt (eds.),

במקרים רבים הצליחה הטקטיקה הזאת יותר מהמשוער. כשקיבלה אווה נואק־מוסה, יהודייה שחיה באוברסטדורף (Oberstdorf), סמוך לגבול הישן עם אוסטריה, מכתב מהגסטפו, היא חשבה שהוא נוגע לגירוש. אבל נוסחו היה זהה לנוסח המכתב שקיבל בעלה הארי כמה ימים בלבד קודם לכן ובו נקרא לשירות בארגון טוט. כדי להיות בטוחה, היא ערכה בירורים במשרד הגסטפו באאוגסבורג (Augsburg), שהיה ממונה על עניינה. הם הרגיעו אותה: "שמעת על המחנות של ארגון טוט שעובדים בהם בני זוג ארים ומישלינגה. משם, את מי שיש להם דם גרמני מגייסים עכשיו לוורמכט. את אמורה להחליף אותם בעבודה במשרד ובקנטינה". ההסברים הניחו את דעתה, והיא החליטה שלא לברוח אלא לציית לצו הגיוס לעבודה. רק כשהגיע הטרנספורט ב־22 בפברואר 1945 לתחנת הרכבת בוהושוביצה (Bohušovice) שליד טרוזין הבינה שהולכה שולל. "חודשים כעסתי על עצמי שהייתי נאיבית כל כך. הייתי כל כך טיפשה! לחשוב שבפברואר 1945 עדיין האמנתי למידע של הגסטפו – איך יכלו האינסטינקטים שלי להטעות אותי כל כך!" כתבה בזיכרונותיה לאחר המלחמה.⁷⁷

הנחיות ה־RSHA ציינו ש"כל היהודים הנשואים בנישואי תערובת ואינם כשירים עוד לעבודה" יהיו פטורים מהטרנספורטים. אפשר שהנחיה זו נועדה לתמוך במעשייה של "טרנספורט העבודה". רבים מהנשואים בנישואי תערובת שנשארו בגרמניה היו זקנים, וכשירותם לעבודה הייתה מוגבלת. מי שגויסו ניסו לקבל דחייה בכל דרך אפשרית. מעסיקים התערבו לטובת הצוות ה"חיוני" שלהם; קרובים לא־יהודים פנו לגסטפו וניסו להשיג פטורים בעבור בני משפחתם. מי שקיבלו תאריך לטרנספורט המציאו מסמכים רפואיים או העמידו פני חולים כדי להתחמק ממנו. ואולם כל משרד אזורי השתמש בסמכותו והגיב אחרת מבחינה זו. לעתים היו הבדלים אפילו בתוך מחוז אחד: בעיר אחת גירשו את רוב היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת, ואילו בעיר סמוכה צורף לטרנספורט מספר מועט בהרבה. הגסטפו בהילדסהיים, למשל, גירש כמעט שני שלישים מן היהודים הנשואים בנישואי תערובת שעדיין חיו בעיר. בהנובר (Hannover), לעומת זה, נלקחו רק 35 אחוזים.⁷⁸

Getauft, ausgestoßen — und vergessen? Zum Umgang der evangelischen Kirchen in Hessen mit den Christen jüdischer Herkunft im Nationalsozialismus, Hanau: CoCon (2013), pp. 131-138, here on p. 136
 Uta Schäfer-Richter, ב: *Im Niemandsland: Christen jüdischer Herkunft im Nationalsozialismus. Das Beispiel der hannoverschen Landeskirche*, Göttingen: Wallstein (2009), p. 235

Eva Noack-Mosse, "Tagebuch aus Theresienstadt", *Bayerisches Landesentschädigungsamt record of Eva Noack-Mosse*, שתי המובאות בעמ' 12. תודה לאנה הייקובה על העצה. ראו גם ספרה על חברת האסירים בגטו טרוזין, שצומד לראות אור.

ראו טבלה 1 בסוף המאמר. הנתונים מתאימים בערך לנתונים בתוך: Schäfer-Richter, *Im Niemandsland*, p. 235

שלא כמו שאירע בגירושים קודמים, באביב 1945 היה גורלם של הנוגעים בדבר תלוי בהתנהגות הרשויות המקומיות ובשאלה אם ימלאו אחר הצו של ה־RSHA או שלא ימלאו אחריו. עד אז היה לאנשי גסטפו מקומיים ולרשויות ששיתפו עמם פעולה מרחב תמרון בבחירת היהודים שיגורשו,⁷⁹ אבל הם תמיד צייתו להוראות מברלין. ואולם גם זה השתנה לנוכח התבוסה הממשמשת ובאה והמצב השונה ששרר בכל מחוז.⁸⁰

במינכן, למשל, גורשו רק מעטים מכ־500 היהודים שעדיין חיו בעיר. יש דוחות רבים על אנשי גסטפו שקיבלו מסמכים רפואיים שהוצגו להם, וגם "הצהרות על חיוניות" שכתבו מעסיקים לעובדיהם היהודים,⁸¹ אף־על־פי שצו הגירוש ביטל מיד כל חוזה העסקה וקבע במפורש שאין טעם לערער.⁸² ככל שהתקרבה המלחמה לסיומה ניסו בעלי התפקידים להבטיח את עצמם ולהכשיר את הקרקע לקבלת חוות דעת טובות לאחר המלחמה. על כל פנים, הרצון הטוב שלהם לא נגע לכל היהודים. אנשי גסטפו במינכן התמקדו בעיקר ב־Geltungsjuden, וגם בגברים יהודים שלא היו להם קשרים חזקים בחוגים לא־יהודיים.⁸³

במקומות אחרים פעלו מקבלי ההחלטות המקומיים בקשיחות רבה יותר. לאישורי מחלה נדרש אישור של קציני בריאות הציבור. שני הרופאים ששימשו בתפקיד זה בהנובר מילאו אותו בדרכים שונות בתכלית: האחד אישר בדרך כלל את התעודות שהנפיקו עמיתיו, ואילו האחר דחה כמעט את כולן ובכך גזר על בעליהן גירוש לטרזין.⁸⁴ גם לאווה נואק־מוסה לא עמדו הסיבות הרפואיות, והיא לא הצליחה לחמוק מן הטרנספורט בעזרתן. זמן קצר לפני שילוחה הזריק ידיד שלה, רופא שיניים, חומר מעורר דלקת לשן נגועה בפיה. לחייה של נואק־מוסה התנפחה מאוד כמתוכנן, אולם איש הגסטפו הממונה התעלם מכאביה ואמר לה בקיצור נמרץ שתוכל לפנות לרופא שיניים כשתגיע ליעדה, אף שידע שהסיכויים לכך בטרזין קלושים. איש לא חס אפוא על נואק־מוסה, וב־20 בפברואר 1945, נושאת תרמיל, תיק ושק שינה, היא יצאה

79 Meyer, *Tödliche Gratwanderung*, p. 177

80 שם, עמ' 389 ואילך.

81 חברת קמר (Kammerer) טענה שעלה בידיה לדחות את גירושם בידי הגסטפו של עד 19 יהודים שהיו נשואים בנישואי תערוכת; p. 136 (1.12.1910), SpKA 558 Gerhard Grimm (*StAM*), *Staatsarchiv Munich*; כמה עובדי כפייה לשעבר אישרו עדות זו, p. 267, *StAM*, Stanw 29499-2, ראו: Maximilian Strnad, "Die Deportationen aus München", in: Alan Steinweis (ed.), *Judenverfolgung in München* [Münchner Beiträge zur Jüdischen Geschichte und Kultur, 2], Munich: Lehrstuhl für Jüdische Geschichte und Kultur an der Ludwig-Maximilians-Universität München (2014), pp. 76-96, here on p. 88

82 Strnad, *Zwischenstation "Judensiedlung"*, p. 147

83 Strnad, "Die Deportationen aus München", p. 90f.

84 Schäfer-Richter, *Im Niemandsland*, pp. 235-238

מעיר הולדתה אוברסטדורף ונסעה 130 קילומטרים לאאוגסבורג. היא התייצבה במשרד הגסטפו המקומי עם עוד 23 יהודיות, כמה מהן אמהות שהניחו מאחור ילדים צעירים⁸⁵ – טיפול בתינוקות ובפעוטות לא היה עילה לדחייה.⁸⁶ כיוון שבעליהן עבדו במחנות מרוחקים של ארגון טוט, נאלצו הנשים האלה להפקיד את ילדיהן אצל קרובי משפחה או אצל יהודים אחרים שהיו נשואים בנישואי תערובת אבל לא גורשו.

ברוב המקומות היו הטרנספורטים קטנים. לעתים קרובות התכנסו ישירות במשרדי הגסטפו. בהנובר למשל שימש נקודת כינוס מרכזית משרד הגסטפו ברחוב הילדסהיימר (Hildesheimer).⁸⁷ במינכן נאלצו המגורשים לעמוד שעות ארוכות בחצר של משרד הגסטפו המופצץ בארמון ויטלסבך (Wittelsbacher Palais) עד שנלקחו ברגל לתחנת הרכבת המרכזית.⁸⁸ בפרנקפורט, שבה קיובץ טרנספורט גדול של יהודים מהסה, שימש מבנה השוק נקודת איסוף.⁸⁹ בגלל המלחמה נדרשו לרוב הרכבות כמה ימים להגיע לייעדיהן. מסעו של הטרנספורט של המבורג, שכלל גם יהודים מברמן, ארך שמונה ימים עד שהגיע לטרוזין, ואילו מסעו של טרנספורט מפרנקפורט נמשך ארבעה ימים. לאורך הדרך נוספו עליו טרנספורטים רבים אחרים ממרכז גרמניה.

אווה נואק-מוסה נשלחה עם יהודים אחרים מאאוגסבורג שהיו נשואים בנישואי תערובת. הטרנספורט של מינכן צורף לרכבת שלהם. לאחר המלחמה היא תיארה את שני ימי המסע:

הרכבת מתגלגלת, מתגלגלת [...]. במהלך הלילה עמדה הרכבת שש שעות בעיר אינגולשטט (Ingolstadt) שבבווריה. למחרת היום חיברו אותה לרכבת אחרת. [...] במהלך הנסיעה נשמעה אזעקה שהתריעה על התקפה אווירית. מובילים אותנו בזוגות, מוקפים באנשי ס"ס, למרתף של מפעל למוצרי עץ. [...] בלילה השני חזרנו והקפנו את פראג, אין לי מושג כמה פעמים, וחיברו אותנו לרכבות אחרות, אין לי מושג באיזו תדירות. הרכבת הייתה נוסעת חמש-עשרה דקות ואז שוב נעצרת. מגדליה המסתוריים והזרים של פראג התנשאו בשמי הלילה האפורים הכהים והעגומים. איברינו הלכו ונעשו נוקשים מן הישיבה הממושכת על הספסלים הקשים ההם. [...] למחרת בבוקר, הגעה לתחנת רכבת

Noack-Mosse, "Tagebuch", pp. 15-17 85

Simmert, *Die nationalsozialistische Judenverfolgung*, p. 255f. 86

Marlies Buchholz, *Die hannoverschen Judenhäuser: Zur Situation der Juden in der Zeit der Ghettoisierung und Verfolgung 1941-1945*, Hildesheim: Lax (1987), p. 237 87

Strnad, "Die Deportationen aus München", p. 84f. 88

Wolf Gruner, "Der 'Geschlossene Arbeitseinsatz' und die Juden in Frankfurt am Main von 1938 bis 1942", in: Monica Kingreen (ed.), *Nach der Kristallnacht: Jüdisches Leben und antijüdische Politik in Frankfurt am Main 1938-1945*, Frankfurt am Main and New York: Campus (1999), pp. 259-288, here on p. 281 89

שוממה. אנחנו חוצים כושלים את הפסים עמוסים בכל המטען שלנו ונדרשים להסתדר שוב בטורים. [...] אנחנו צועדים במבנה מסודר דרך הכפר באוחוביץ (Bauchowitz), שם ממוקמת תחנת הרכבת של טרויץ [...] פתאום אנחנו עומדים מול החומות החיצוניות של המבצר, סוללות חומות־אדמדמות מן המאה השמונה־עשרה.⁹⁰

המגורשים

בתחילת 1945 עדיין חיו בגרמניה גופא כ־14,500 יהודים. 12,500 מהם היו נשואים לבני זוג לא־יהודים וכ־9,500 מאותם נישואים נחשבו "מיוחסים". בין פברואר לאפריל 1945 שולחו 1,901 בני אדם ב־19 טרנספורטים מגרמניה גופא לטרויץ (ראו טבלה 1).⁹¹ מספר זה מייצג 13.3 אחוזים מכלל היהודים הרשומים. כיוון שהמקורות נבדלים זה מזה, אי־אפשר לשחזר את ההרכב המדויק של קבוצת המגורשים, אבל רובה הגדול היה יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת,⁹² ורוב בני הזוג שלהם נחשבו חלק מ"נישואי תערובת מיוחסים".⁹³ הנתונים האחרונים של ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה למרץ

90 Noack-Mosse, "Tagebuch", pp. 20-23.

91 Beate Meyer, "Fragwürdiger Schutz — Mischehen in Hamburg", in: Beate Meyer (ed.), *Die Verfolgung und Ermordung der Hamburger Juden 1933-1945: Geschichte. Zeugnis. Erinnerung*, Hamburg: Landeszentrale für politische Bildung (2006), pp. 79-88, here on p. 86. אחרים מעריכים שמדובר ב־1,600 בני אדם; ראו: Gottwaldt and Schulle, *Judendeportationen*, p. 366; Gruner, *Widerstand in der Rosenstraße*, p. 188.

92 כ־15 אחוזים היו Geltungsjuden. בספטמבר 1944 עמד שיעור ה־Geltungsjuden ברייך הגרמני על 12 אחוזים. ראו: Maria von der Heydt, "Wer fährt denn gerne mit dem Judenstern in der Straßenbahn?", *Die Ambivalenz des 'geltungsjüdischen' Alltags zwischen 1941 und 1945*, in: Andrea Löw, Doris L. Bergen, and Anna Hájková (eds.), *Alltag im Holocaust. Jüdisches Leben im Großdeutschen Reich 1941-1945*, Munich: Oldenbourg (2013), pp. 65-79, here on p. 76f. בפברואר שעל הנהר מיין, 17 אחוזים מן המגורשים היו Geltungsjuden; ראו: Kingreen, "Gewaltsame Verschleppung in den Jahren 1944 und 1945", in: Heinz Daume, Hermann Düringer, Monica Kingreen, and Hartmut Schmidt (eds.), *Getauft, ausgestoßen — und vergessen? Zum Umgang der evangelischen Kirchen in Hessen mit den Christen jüdischer Herkunft im Nationalsozialismus*, Hanau: CoCon (2013), pp. 131-138, here on p. 136. ה־Geltungsjuden הנוותרים היו צעירים ומצאו מקומות מסתור בפברואר 1945. על מינכן ראו: Susanna Schrafstetter, "'Geltungsjüdische' Jugendliche in München 1938-1945", in: Steinweis, *Geltungsjuden*, pp. 57-75, here on p. 72f. גבוה מהממוצע (22 אחוזים) משום שמספר קטן יחסית של יהודים שנישאו בנישואי תערובת גורשו ממנה; ראו: Strnad, "Die Deportationen aus München", p. 87.

93 בקמניץ (Chemnitz) היו 50 אחוז נשואים ב"נישואי תערובת מיוחסים": רשימת הטרנספורט לקמניץ, 15 בפברואר 1945, ITS, 1.2.1.1. 11197492; במינכן - 68 אחוזים; Strnad, "Die Deportationen aus

1945 מאמתים את המספרים האלה. ואולם כיוון שדוחות נציגי המחוזות של ההתאחדות היו חסרים, יכלו הפקידים היהודים לספק רק מספרים עגולים. על-פי הנתונים, לאחר תום הגירושים עדיין חיו ברייך הגרמני 10,500 יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת, 8,000 מהם ב"נישואים מיוחסים".⁹⁴

רוב היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת וגורשו באביב 1945 היו גברים בגיל העמידה.⁹⁵ מעניין לראות שאין התאמה בין נתון זה ובין היחס בין הגברים לנשים בקרב היהודים הגרמנים שגורשו מן הרייך ככלל.⁹⁶ יתר על כן, בתחילת 1945 היו נשים יהודיות הנשואות ב"נישואי תערובת מיוחסים" הקבוצה הגדולה ביותר בקרב היהודים הנותרים – גדולה הרבה יותר מכל קבוצה אחרת; ברוב האזורים הן היו אפילו הרוב בקרב יהודים שנישאו בנישואי תערובת.⁹⁷ אף-על-פי-כן, אחוז המגורשות מהן היה נמוך יותר. זו עוד דוגמה לדפוס שאפיין בדרך כלל את הגורות שהטילו על הנשואים בנישואי תערובת. הרשויות התמקדו במשפחות שבהן הבעל היה יהודי ונהגו בהן ביתר תקיפות, גם אם הנישואים נחשבו "מיוחסים". דומה שלמשפחות האלה היו בדרך כלל פחות קשרים עם הקהילה הלא-יהודית, גם אם היו "מיוחסות", והתמיכה המועטת בהן עשתה אותן למטרות קלות.⁹⁸

"München", p. 87

94 בהשוואה לסטטיסטיקה השלמה האחרונה מספטמבר 1944, כאן מדובר בכ-1,500 בני זוג יהודים בנישואי תערובת מיוחסים ו-500 בני זוג יהודים בנישואי תערובת "רגילים"; סטטיסטיקה של ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה ממרץ 1945, BA, R 8150, 32, p. 48. תודה לתומס פרייר על העצה.

95 על מינכן ראו: Strnad, "Die Deportationen aus München", p. 86; על הנובר ראו: Schäfer-Richter, *Im Niemandsland*, p. 235; על המבורג ראו: Meyer, "Fragwürdiger Schutz", p. 86.

96 לצעירים ולגברים היו הזדמנויות טובות הרבה יותר להגר. ב-1941 היו רוב היהודים בגרמניה נשים מבוגרות. ראו: Wolf Gruner, "Von der Kollektivausweisung zur Deportation der Juden aus Deutschland 1938-1945. Neue Perspektiven und Dokumente", in: Birthe Kundrus and Beate Meyer (eds.), *Die Deportation der Juden aus Deutschland: Pläne — Praxis — Reaktionen 1938-1945*, Göttingen: Wallstein (2004), pp. 21-62, here on p. 54.

97 סטטיסטיקה של משרדי המחוזות של ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה, BA, R 8150, 33, 36, 36. ברלין נטה היחס לטובת הגברים – מספר רב יותר של יהודים חיו בה בנישואי תערובת רגילים, סטטיסטיקה מ-31 בינואר 1945, איר"ש, O.8/145, עמ' 4.

98 Strnad, "Die Deportationen aus München", p. 90; Uta Schäfer-Richter, "Bis zum bitteren Ende – die letzten Deportationen aus Hannover in das Ghetto Theresienstadt 1944 und 1945", מאמר שהוצג בכנס "היבטים של ההיסטוריה היהודית בסקסוניה תחתית" (Aspekte jüdischer Geschichte in) (Niedersachsen) בהנובר, 2 בנובמבר 2012.

הבדלים בין המחוזות

אף שהאקציה של אביב 1945 הייתה גל הגירוש הגדול ביותר מאז האקציה של עובדי המפעלים בשנת 1943, רק מעטים מן היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת וה־Geltungsjuden גורשו בפועל. יש לזה כמה סיבות. השוואה של אזורי המוצא של מי שגורשו באביב 1945 מראה שאזורי הליבה של האקציה היו צפונה ומרכזה של גרמניה, ואילו רוב הטרנספורטים מן הדרום היו קטנים (ראו טבלה 2). בהסה ונסאו היה אחוז המגורשים הגבוה ביותר, 40 אחוזים מיהודי המקום. אין זה מפתיע בהתחשב בעמדה הקשותה שנקט בעקביות הגסטפו של פרנקפורט נגד יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת. הגסטפו שם אף לא הסתפק בגירוש כמאתיים יהודים מקומיים ב־14 בפברואר, בכללם יותר ממתצית היהודים הנשואים בנישואי תערובת שעדיין חיו באזור פרנקפורט. ב־15 במרץ, שבועיים בלבד לפני שחרורה של העיר בידי צבא ארצות־הברית, שיגר הגסטפו של פרנקפורט עוד טרנספורט של מי ששילוחם בטרנספורט הראשון נדחה. רבים מהם, על כל פנים, לא צייתו לצו הגירוש השני הזה ונעלמו.⁹⁹

במרכז גרמניה גורשו 34 אחוזים מן היהודים. בדרזדן לא היה אפשר להוציא לפועל את הגירוש שנקבע ל־16 בפברואר, משום שכמה ימים קודם לכן נחרבו חלקים נרחבים של העיר בהתקפות אוויריות של בעלות הברית.¹⁰⁰ אילולי כן היה היקף האקציה שם גדול אפילו יותר משהיה בהסה. בצפון־מערב גרמניה גורשו כמעט 31 אחוזים מן היהודים הנותרים. גם שם הייתה הרדיפה נמרצת למדי. בהנובר, למשל, התמקדו הגאולייטר הרטמן לאוטרבך (Lauterbach) והגסטפו בעיקר ביהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת, ובאוגוסט 1943 עצרו באישומים כוזבים שמונה גברים יהודים שהיו נשואים ב"נישואי תערובת מיוחדים". הם נכלאו ב"מחנה לחינוך לעבודה" (Arbeitserziehungslager) בלאדה (Lahde) ונרצחו שם זמן קצר אחר כך.¹⁰¹

באזור צבאי VI נשלח אחוז גבוה מן היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת למחנות עבודה של ארגון טוט במרכזה ובצפונה של גרמניה כבר במהלך הגירוש מאזור זה בספטמבר 1944, שנוכר לעיל. רבים נמלטו מן המחנות, אבל בני אדם גורשו מכוח פקודה של ה־RSHA (ראו טבלה 3), בכללם תושבי חבל הריין שהוחזקו במחנה העבודה לנה.¹⁰² הם נלקחו להנובר ב־19 בפברואר 1945 וגורשו משם למחרת היום. ליעדם

99 Monika Kingreen, "Gewaltsam verschleppt aus Frankfurt", in: Kingreen (ed.), *Nach der Kristallnacht*, pp. 357-402, here on p. 389f.

100 Victor Klemperer, *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten. Tagebücher 1933-1945*, Berlin: Aufbau (1999), vol. 8, pp. 27-31.

101 Buchholz, *Die hannoverschen Judenhäuser*, pp. 183-206; Schäfer-Richter, *Im Niemandsland*, pp. 218-222, 234-238.

102 מברק מאת ארנסט קלטנברונר, 19 בינואר 1945, ITS, Doc. 82194433-82194436.

הסופי הגיעו חמישה ימים אחר כך.¹⁰³ באותו חלק של אזור צבאי VI שהיה כחבל הריין לא הסתיים שום טרנספורט בהוצאה להורג. בווסטפליה הוצא לפועל גירוש אחרון של 58 יהודים ממינסטר (Münster) ב־13 בפברואר. הגסטפו נענה לכמה בקשות להימנע ממעצר שהגישו קרובי משפחה בשבועות שלאחר הפינוי הקודם ואִפשר לאנשים לחזור לעריהם. אבל לא עבר זמן רב והם שוב עמדו לפני גירוש.¹⁰⁴

בשלזיה נשלחו רוב היהודים למחנה גרוס־רוון בינואר 1945. כמו במזרח פרוסיה, בפומרניה ובמזרח ברנדנבורג, בגלל החזית המתקרבת לא היו הגירושים אפשריים. בברלין כבר נקבע תאריך לגירוש היהודים הנשואים בנישואי תערובת. ואולם הנוק הרב שגרמה המלחמה לתשתיות והמחסור באמצעי תחבורה מנעו את הגירוש.¹⁰⁵

בדרום־מערב גרמניה גורשו 24 אחוזים מכלל היהודים הנותרים. בבווריה, כנגד זה, גורשו קצת פחות מ־12 אחוזים, אבל ההבדלים בשיעור המגורשים בכל מקום ומקום בתוך בווריה בולטים מאוד: באאוגסבורג גורשו יותר ממחצית מן היהודים; במינכן, לעומת זה, האקציה לא הוצאה לפועל כראוי, כי שלא כמו במחוזות אחרים, הלחץ לנקוט אמצעים נגד היהודים פחת מעט מאז אמצע 1943. המשרד לאריזציה (Arisierungsstelle) של הנהגת המחוז המפלגתי בבווריה עילית, שהיה גוף אנטישמי קיצוני, מילא עד אז תפקיד חשוב ברדיפת היהודים, אבל באמצע 1943 הוא פורק ברובו. בראש המדור לענייני יהודים של הגסטפו (Judenreferat) עמד קצין משטרה קתולי מבוגר, שבלי להמעיט בתפקיד שמילא ברדיפת היהודים, לא רדף את יהודי מינכן באותה נחישות כמו עמיתו בהנובר כריסטיאן הינריכסמאייר (Heinrichsmeier) ועמיתו בפרנקפורט הינריך באב (Baab).¹⁰⁶ מפרנקוניה, המחוז השלישי של בווריה, לא יצא שום טרנספורט. התקפות אוויריות כבדות הרסו את התשתיות בנירנברג ובכלל זה את מטה הגסטפו, ומרשם היהודים אבד.¹⁰⁷

103 הגסטפו בהנובר אל בוש (Busch), הממונה על תלונות החיילים, 21 בפברואר 1945, העתק פקסימיליה, בתוך: Volger et al., *Das Schicksal von Juden*, attachment 7; Adler, *Der verwaltete Mensch*, p. 318f.

104 Meynert, *Was vor der Endlösung geschah*, pp. 263, 269

105 Report of Ludwig Misch, "Meine Beschäftigung während des Krieges," Sep. 23, 1947, *LBI*, Gruner, *Widerstand*, ראו: AR 2073/MF 1084, Ludwig Misch Collection, series I, box 1, folder 1 Noack-*in der Rosenstraße*, p. 187. גם אווה נואק־מוסה דיווחה שלאחר שלושה ימים עצרו את הפשיטה, Mosse, "Tagebuch", p. 12. לדברי אקים יה, הגסטפו הצליח לגרש ממחנה שולשטראסה לפחות כמה יהודים שנישאו בנישואי תערובת ודאג להעבירם לטרזין, ראו: *Die Deportation der Juden aus Berlin*, p. 560f.

106 Strnad, "Die Deportationen aus München", p. 87f. על עוצמת הרדיפה במחוזות השונים של ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה ראו: Meyer, *Tödliche Gratwanderung*, pp. 278-336

107 Arno Hamburger, "Die Israelitische Kultusgemeinde Nürnberg nach 1945", in: Stadt Nürnberg (ed.), *Juden in Nürnberg: Geschichte der jüdischen Mitbürger vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Nuremberg: Tümmel (1993), p. 56; Herbert Schultheis, *Juden in Mainfranken*.

נוסף על הבדלים אלו בין מחוז למחוז יש עוד סיבות שמסבירות מדוע באביב 1945 גורשו לטרזין רק כשביעית מכל היהודים הנותרים. הכאוס שחוללו ההתקפות האוויריות והתקרבות החזית הקשו על הרשויות ללכוד את קורבנותיהן ובו בזמן הקלו על הקורבנות להימלט ולטשטש את עקבותיהם. נציגים של ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה נעצרו או גורשו, ומרשמי היהודים נשרפו והיו לאפר בעקבות ההפצצות. רבים ממי שהיו נשואים בנישואי תערובת ברחו מפני ההתקפות האוויריות ונסעו לאזורי הכפר בלי להודיע לרשויות מה כתובתם החדשה, או שברחו מפני ההפצצות ולא הייתה כל אפשרות למצוא אותם בכתובותיהם הישנות.¹⁰⁸

יתר על כן, רבים מן היהודים שקיבלו צווי גירוש בפברואר 1945 החליטו להפש מסתור. חוץ מאשר בברלין, שם היה המצב שונה, ברוב הערים והעיירות היו רק מקרים מעטים של אנשים שמצאו מסתור קודם לכן. זמן קצר לפני תום המלחמה היו היהודים האחרונים מוכנים להסתכן הרבה יותר מבעבר בהסתרות ובבריחה. אחרי הכל, בשטף הכללי של הפליטים ובתוך הכאוס של ההרס היה קל למדי להסתתר בלי להיתפס. יתר על כן, היהודים הנשואים בנישואי תערובת שנעלמו יכלו לנצל את יחסיהם הקרובים עם רשת לא-יהודית של מקורבים ולהפיק ממנה תועלת: רבים קיבלו סיוע מידידים ובני משפחה. במקומות רבים היו אפוא גלי בריחה של ממש.¹⁰⁹ אבל היו גם אחרים ששלחו יד בנפשם בזמן ההמתנה מורטת העצבים לגירושם בפברואר 1945. הם כבר היו שחוקים משנים רבות של הטרדות, ולא רצו לסבול מהגורל שממנו סבלו ידידיהם ובני משפחתם שגורשו לפנייהם.¹¹⁰

ברוב המחוזות שבהם היה באפשרותו של הגסטפו להוציא לפועל את צו הגירוש שפרסם ה-RSHA, הוא הצליח לתפוס אחוז גבוה מן היהודים הנותרים. הסיבה למספר המועט יחסית של המגורשים באביב 1945 הייתה שבמחוזות מסוימים לא היה אפשר

Unter besonderer Berücksichtigung der Deportationen Würzburger Juden, Bad Neustadt: Verlag Max Rötter (1980), p. 622.

108 ראו למשל: Amelies von Mettenheim, "Die zwölf langen Jahre. Eine Familiengeschichte im Dritten Reich", *Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst* 65 (1999), pp. 222-258, here on p. 252f.

109 לדברי סוזנה שרפשטטר, באביב 1945 הגיעה תנועת הבורחים ממינכן לשיאה; ראו: Susanna Schrafstetter, *Flucht und Versteck: Untergetauchte Juden in München: Verfolgungserfahrung und Nachkriegsalltag*, Göttingen: Wallstein (2015). בהמבורג, לדברי ביאטה מאיר, היה בינואר ובפברואר 1945 "שלב שלישי של בריחה"; ראו: Beate Meyer, "A conto Zukunft — Hilfe und Rettung für untergetauchte Hamburger Juden", *Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte* Kingreen, (2000), 88, pp. 205-233, here on p. 227f.

110 על הנובר ראו: Schäfer-Richter, *Im Niemandsland*, pp. 237-245.

כלל להוציא את הגירוש אל הפועל. העובדה שבברלין, למשל, לא היה שום טרנספורט הצילה ארבעים אחוז מן היהודים הגרמנים הנותרים משילוח לטרזין.

מעשי זוועה בסוף המלחמה

באביב 1945, זמן קצר כל כך לפני תום המלחמה, גירושים ופינויים ממקומות מסוימים כדוגמת ברסלאו הקטינו מאוד את סיכויי ההישרדות של היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת. במרץ 1945 ה־RSHA הפסיק רשמית את הגירושים,¹¹¹ אבל הסכנה לא חלפה לגמרי. אף שהחוק התיר לבני זוג יהודים בנישואי תערובת לשהות במקלטים נגד הפצצות אוויריות, לעתים קרובות מנעו השכנים מהם ומקרוביהם את הכניסה אליהם.¹¹² מי שחמקו מגל הגירוש האחרון של אביב 1945 נמנעו מלהיכנס למקלטים ציבוריים. כמה יהודים בנישואי תערובת נפגעו אפוא בהתקפות אוויריות.¹¹³

והיו גם סכנות אחרות בשלב אחרון זה של המלחמה. לנוכח המפלה הקרבה, ובשם הצורך להגן על הרייך בכל מחיר, ביצעו כוחות המשטרה, הס"ס והמפלגה הנאצית מספר רב של פשעים. כפי שכבר ציינו בהקשר של ה־HSSPF גוטנברג, רצו הממונים להיפטר מכל מי שיכול "לסכן את ביטחון הפנים".

בפברואר 1945 כבר נעשה קשה יותר ויותר לשמור על שרשרת הפיקוד. ארנסט קלטנברונר הורה אפוא – לא רק ל־HSSPF, אלא גם למפקדים המקומיים של הגסטפו, המשטרה הפלילית (קריפ"ו) והס"ד – להחליט על הביצוע באופן עצמאי.¹¹⁴ האלימות שלהם כוונה בעיקר נגד עובדי כפייה זרים וקומוניסטים. כך או כך, לנוכח ההתמוטטות הקרובה, גם לנקמה, לצורך להיפטר מעדים לא רצויים ולרצון לחסל כל אויב היה תפקיד חשוב בשיקוליהם. מערכות הפיקוד הלכו והתמוטטו. יחידות מפוזרות רבות של הזונדרקומנדו לשעבר פעלו על דעת עצמן, וכך נהגו גם אנשי מפלגה מקומיים.

111 צו של הגסטפו של שטוטגרט מ־25 במרץ 1945, שמתייחס להוראה של ה־RSHA, מצוטט בתוך: Sauer, *Dokumente über die Verfolgung der jüdischen Bürger in Baden-Württemberg*, p. 383.

112 ראו למשל מכתב של הלן פרייטג (Freitag) אל פיליפ אוארבך, 8 בפברואר 1950, *Bayerisches Hauptstaatsarchiv*, LEA, 12046; Lotte Paepcke, *Unter einem fremden Stern: Geschichte einer deutschen Jüdin*, Frankfurt am Main: Verlag der Frankfurter Hefte (1952), p. 52.

113 מכתב של פאולה לויין אל *Hilfswerk beim Bischöflichen Ordinariat Berlin*, 8 בדצמבר 1946, *Diözesanarchiv Berlin*, I, 78.

114 מברק של קלטנברונר אל הסוכנויות הכפופות לו, 6 בפברואר 1945, העתק פקסימיליה, בתוך: Stiftung Topographie des Terrors, *Topographie des Terrors, Gestapo, SS und Reichssicherheitshauptamt in der Wilhelm- und Prinz-Albrecht-Straße: Eine Dokumentation*, Berlin: Stiftung Topographie des Terrors (2010), p. 111. ככל שהיו הדברים אמורים באורחי הרייך הגרמני, הייתה ההחלטה צריכה לקבל את אישור ה־HSSPF.

הרציחות האלה לא כוונו בדרך כלל לאחרוני היהודים הנשואים בנישואי תערובת שנשארו ברייך הגרמני, אלא אם כן היו אסירים במחנות החינוך לעבודה או בבתי הכלא של הגסטפו, שרבים מהם חוסלו זמן קצר לפני תום המלחמה.¹¹⁵ אבל מצב העניינים המעורפל הזה היה מסוכן גם בשבילם. בנירשטיין (Nierstein) שליד מיינץ (Mainz) הורו ראשי המחוז המפלגתי להוציא להורג שישה מתנגדים פוליטיים ב-21 במרץ 1945, כמה שעות בלבד לפני השחרור; בנרצחים הייתה גם אישה יהודייה ובעלה הלא-יהודי, סוציאל-דמוקרט ידוע. בעיר קטנה ליד רגנסבורג (Regensburg), יהודי שהיה נשוי לאישה לא-יהודייה נלקח מדירתם בידי קצין ס"ס ונרצח בירייה בצוואר.¹¹⁶ יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת הוסיפו להיות בסכנה גדולה עד הרגע האחרון ממש. שליטים שעצביהם התרופפו מיום ליום השגחו על צעדיהם והיה חשש מתמיד שייכלאו במחנה לחינוך לעבודה או במחנה ריכוז בגין עברות פעוטות ביותר. היינריך פרלסדורפר (Prölsdorfer), יהודי ממינכן שהיה נשוי בנישואי תערובת, נעצר במרץ 1945 בידי ארנסט פולר (Poller), ראש הקבוצה המקומית (Ortsgruppenleiter) של המפלגה הנאצית ברובע שוואבינג (Schwabing). הגסטפו שלח את פרלסדורפר למחנה הריכוז דכאו והוא מת שם זמן קצר אחר כך.¹¹⁷

סיכום

בקרב ראשי הנאצים היו מי שהעדיפו, משיקולים של מדיניות פנים, לדחות את הטיפול ב"סוגיית נישואי התערובת" עד לאחר המלחמה. עד שנת 1943 הייתה ידם על העליונה, ודומה היה שנישואי תערובת הם ערובה להישרדות בן הזוג היהודי. אבל עמדה זו לא הייתה מקובלת לא על ה-RSHA ולא על הפקידים הגבוהים של המפלגה הנאצית. אנשי המחלקה של אייכמן ב-RSHA ניסו למצוא דרכים "להרחיב את תחומי האחריות שלהם" לאחר תום הגירושים ההמוניים של אמצע שנת 1943.¹¹⁸ ההרחבה העקיבה של תפקידיהם לא נבעה רק משנאתם הברורה ליהודים, אלא גם מרצונם להוסיף להיראות חיוניים כדי שלא להישלח לחזית.

Gabriele Lotfi, *KZ der Gestapo: Arbeitserziehungslager im Dritten Reich*, Frankfurt am Main: Fischer (2003), pp. 292-310; Keller, *Volksgemeinschaft am Ende*, pp. 250-270

Keller, *Volksgemeinschaft am Ende*, pp. 310-313

Entry of Heinrich Prölsdorfer in *Biografisches Gedenkbuch der Münchner Juden 1933-1945*, <http://www.muenchen.de/rathaus/Stadtverwaltung/Direktorium/Stadtarchiv/Juedisches-Muenchen/Gedenkbuch> (אוחזר ב-7 ביולי 2015). תודה לסונגה שרפשטטר על העצה.

Gottwaldt and Schulle, *Judendeportationen*, p. 364; Kurt Pätzold and Erika Schwarz, *Auschwitz war für mich nur ein Bahnhof: Franz Novak, der Transportoffizier Adolf Eichmanns*, Berlin: Metropol, (1994), p. 25f.

לאחר כישלון הקשר של 20 ביולי 1944 בטח היטלר רק בכמה אנשי מפתח, שתפקידם היה לרדוף קושרים ללא רחם ולנקוט כל אמצעי אפשרי לשמירה על "ביטחון הפנים". היינריך הימלר, לדוגמה, עם ה-RSHA יחד, הגיע בעקבות זאת לשיא כוחו.¹¹⁹ ה-RSHA וכוחות גסטפו מקומיים ניצלו את המצב הזה להגברת הרדיפה של אחרוני היהודים הנשואים בנישואי תערובת שעוד נותרו ברייך הגרמני. בינואר 1944 כבר גירש ה-RSHA יהודים שהיו נשואים בעבר ללא-יהודים אבל לא היו נשואים להם עוד; בו בזמן החלה ההעסקה הנפרדת של מישלינגה ובני זוג ארים בארגון טוט. במחצית השנייה של 1944 הלך והתחזק הרצון הפוליטי לגרש יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת. בספטמבר 1944 כבר הייתה לגסטפו, בשיתוף ראשי המחוזות המפלגתיים, די סמכות "להגן על הרייך"; הם השתמשו בסמכות זו כדי לפנות את היהודים האחרונים מאזור צבאי VI, שהוכרו אזור מלחמה. ואולם את הגירושים עדיין הסדיר ה-RSHA, והנחיות ההנהגה הנאצית עדיין לא התירו גירוש של בני זוג הנשואים בנישואי תערובת. העסקתם של "אנשים שאינם ראויים לשאת נשק" שימשה לגסטפו חלופה שאפשרה לו להרחיק את היהודים האלה לגדודי עבודה נפרדים של ארגון טוט. בחזית שלזיה בברסלאו שלח הגסטפו מספר רב של בני זוג יהודים בנישואי תערובת למחנה הריכוז גרוס-רוזן זמן קצר לפני כיתורה של העיר. לפני כן נוצלה עבודתם לבניית ביצורים כנגד הצבא האדום המתקרב.

ב-19 בינואר 1945 הורה ה-RSHA לגרש את כל היהודים הנשואים בנישואי תערובת מכל רחבי הרייך הגרמני לטרזין. אפשר לראות בהוראה זו ניסיון אחרון לעשות את הרייך "נקי מיהודים". איך הגיעו להחלטה זו – האחרונה שהוציא השלטון המרכזי – על אקציה של היהודים הגרמנים הנותרים? בהיעדר מידע זמין אפשר רק לשער את התשובה לשאלה זו. אפשר להניח, על כל פנים, שהיטלר, שהיה תמיד הפוסק האחרון בשאלות של גירוש והשמדה, הורה בעצמו על הגירוש האחרון הזה של היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת או נתן את אישורו ליוזמה של ה-RSHA בעניין. בגלל נסיבות המלחמה שוב לא הייתה ההנהגה הנאצית צריכה להביא בחשבון עניינים של מדיניות פנים. ואולם ברור שהפעולות שנקטו פקידים נאצים הושפעו יותר ויותר משיקולים של אסטרטגיות הגנה. הרייך עצמו נעשה אזור מלחמה והיה צריך "לטהר" אותו מאויבים פוטנציאליים, ובכלל זה יהודים, כדי להבטיח "ביטחון מבית".¹²⁰

119 Peter Longerich, *Heinrich Himmler: Biographie*, Munich: Siedler (2008), pp. 717, 721
 120 המדיניות כלפי יהודים על אדמת גרמניה בשלב האחרון הייתה דו-ערכית ועוצבה בידי כמה דמויות. בעוד ראשי הגסטפו והמחוזות המפלגתיים מנסים להיפטר מן היהודים הגרמנים האחרונים, הועברו אל הרייך רבים מיהודי הונגריה. התוצאה הייתה עימות בין כמה מהגאולייטרים וה-HSSPF, שמסיבות אידיאולוגיות סירבו לקבל יהודים באזוריהם, ובין הרשויות הנאציות, שדיברו בזכות הצורך הכלכלי שמכתיב המאמץ המלחמתי. ראו: Gerlach and Aly, *Das letzte Kapitel*, pp. 163-171, 375-394, esp. pp. 171, 379

רדיפת היהודים הייתה תהליך מתמשך שהלך והתפתח כל הזמן, הותאם למצבים שונים ו"עוצב במידה רבה על-ידי בעלי התפקידים שהיו אחראים לה" עד הסוף ממש. ואולם ההשערה של וולף גרונר בדבר "אינטרסים אידיאולוגיים וכלכליים" אינה מספקת, שכן הרצון לרצוח את היהודים האחרונים ב־1944 ו־1945 נעשה מושפע יותר ויותר מטיעונים – או לפחות מתירושים – של מדיניות ביטחון.¹²¹

כשעברו מוקדי המלחמה לגבולות הטריטוריה שלהם עצמם, מצאו הנאצים דרכים חדשות ליישום מדיניותם נגד היהודים הנותרים. עם זה, סדר העדיפויות השתנה. בברלין, בדרזדן, בפרנקוניה ובמקומות אחרים נכשל גירוש היהודים הנשואים בנישואי תערובת בגלל נסיבות המלחמה. אנשי גסטפו ומשטרה וראשי המחוזות והערים הממונים על ביצוע הגירוש בכל מקום ומקום חדלו לאכוף את צווי הגירוש בנחישות שבה אכפו אותם קודם לכן, ובמקום זה ניסו לוודא שאחרי המלחמה לא יהיה אפשר להאשים אותם. באמצע מרץ, כשהגיעה המלחמה אל אדמת גרמניה, הורה ה־RSHA לעצור את הגירושים.

שינוי הנסיבות פתח אפשרויות חדשות גם לנרדפים. בתקופה שקדמה לגירוש של אביב 1945 היה בכל רחבי הרייך גל בריחה ממשי של יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת. הסכנה שריחפה מעל ראשיהם של מי שחמקו מגירוש לא נעלמה אלא לאחר תום המלחמה. התבוסה הצפויה גרמה להחמרה קיצונית של היחס כלפי עובדי כפייה, קומוניסטים וקבוצות שוליים אחרות ברייך, גרמנים וזרים גם יחד. זמן קצר לפני התבוסה ביצעו אנשי ס"ס וראשי סניפים מקומיים של המפלגה פשעים רבים מספור נגד יריבים ונגד מי שנחשבו אויבים, כדי למנוע התקוממויות וכדי להיפטר מעדים לא־רצויים. פה ושם רצחו גם יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת.¹²² על כל פנים, שלא כמו היריבים הפוליטיים ועובדי הכפייה הזרים, אחרוני היהודים הגרמנים הנשואים בנישואי תערובת שעוד חיו ברייך הגרמני במרץ ובאפריל 1945, רובם מבוגרים, לא היו סכנה של ממש. רדיפתם לא הייתה עוד בעדיפות עליונה. רבים מהם חמקו אפוא מן האלימות ושרדו עד ששוחררו בידי כוחות הברית.

ל־10,000 מתוך כ־14,000 עד 15,000¹²³ יהודים גרמנים ששוחררו בגרמניה גופא היה בן זוג לא־יהודי. גם אותם יהודים הנשואים בנישואי תערובת שגורשו לטרזין

121 Gruner, "Von der Kollektivausweisung zur Deportation der Juden aus Deutschland", p. 61
 122 Ian Kershaw, *Das Ende. Kampf bis in den Untergang. NS-Deutschland 1944/45*, Munich: Deutsche Verlags-Anstalt (2011), pp. 301-304
 1945-1944 (תרגום: כרמית גיא), תל אביב: עם עובד (2012).

123 בסטטיסטיקה האחרונה העריכה ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה, שבגרמניה גופא עדיין חיים כ־12,000 יהודים, 10,500 מהם נשואים לבני זוג לא־יהודים. סטטיסטיקה של ההתאחדות הארצית ממרץ 1945, BA, R, Benz, *Dimension des Völkermords*, p. 52; 8150, 32, p. 48; 2,000 יהודים שרדו במחבוא; ראו: Benz, *Dimension des Völkermords*, p. 52. (המספר הכולל המצוין שם הוא 15,000).

שרדו ברובם מן המלחמה, משום שלא היו עוד טרנספורטים לאושוויץ, ששוחרר בינואר 1945. הם היו הרוב הגדול של היהודים הגרמנים ששבו מהגטאות ומהמחנות. היות שרוב היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת עזבו את יהדותם או המירו את דתם לנצרות, היהודים הגרמנים ששרדו היו במידה רבה לא־יהודים באמונתם.

אווה נואק־מוסה הייתה מן היהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת ושרדו. חזרתה התעכבה בגלל עיכובים בתחבורה ובשל מגפת טיפוס שפשטה בגטו טרוזין לאחר שחרורו בידי הצבא האדום ב־8 במאי 1945. רק ב־2 ביולי עלה בידה לצאת לאאוגסבורג בשיירת אוטובוסים. המסע שלה הביתה היה קשה, אבל ב־7 ביולי היא הגיעה סוף־סוף לאוברסטדורף ושם קיבלה אותה משפחתה ברוב שמחה והתרגשות.¹²⁴

המספר הכולל של יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת ונספו בשואה איננו ידוע, אבל הוא עומד על כמה אלפים. רבים מהם גורשו אחרי שהתגרשו או התאלמנו, אבל גם רבים שנשארו נשואים בנישואי תערובת נפלו קורבן לאלימות הנאצים. נישואים לבן זוג לא־יהודי בשום פנים לא היו ערובה להישרדות של יהודים גרמנים, בייחוד לא בשלבים האחרונים של המלחמה. גורלם נשאר פתוח למשא ומתן עד הסוף ממש, והיה תלוי במידה רבה בנסיבות בכל מקום ומקום. ובכל זאת, מעמד זה נתן לרבים מהם את "הדחייה הנחוצה להישרדות", כניסוחה הקולע של ביאטה מאייר.¹²⁵ בראשית 1945, כשהורה ה־RSHA על גירוש כולל של היהודים הנשואים בנישואי תערובת, שוב לא התקיימו התנאים המוקדמים להשמדתם השיטתית – וכך הצליחו רובם לשרוד.

.Noack-Mosse, "Tagebuch", pp. 120-138 124

.Meyer, "Fragwürdiger Schutz", p. 87 125

טבלה 1

גירושים מגרמניה גופא לטרזין בפברואר-אפריל 1945

מספר המגורשים	מוצא הטרנספורט	תאריך ההגעה	הטרנספורט
37 ^x	ברלין	2 בפברואר	I/122
172	ויימר / ינה	2 בפברואר	XVI/5
55	האלה	12 בפברואר	XV/6
14	רגנסבורג	14 בפברואר	II/33
56	פלאואן / קמניץ	15 בפברואר	V/11
144	מנהיים	17 בפברואר	XIII/6
616	פרנקפורט שעל הנהר מיין / קובלנץ / האלה / לייפציג	18 בפברואר	XII/10
58	שטוטגרט	18 בפברואר	XIII/7
58	בילפלד	20 בפברואר	XI/5
10	האגן	20 בפברואר	X/5
52	מינכן / אאוגסבורג	22 בפברואר	II/34
31	מינכן	23 בפברואר	II/35
294	המבורג / ברמן	23 בפברואר	VI/10
220	הנובר / בראונשווייג	25 בפברואר	VIII/5
45	פפאלץ / חבל הסאר	14 במרץ	III/11
5	פרנקפורט שעל הנהר מיין	17 במרץ	XII/11
7	ויימר	17 במרץ	XVI/7
18 ²	ברלין	27 במרץ	I/123
9	וסרמונדה	4 באפריל	VI/11
1,901			סך הכל

* הנתונים שבשלוש הטבלאות שלהלן נלקחו מ-www.statistik-des-holocaust.de, והם מתפרסמים כאן ברשותו ובתמיכתו של תומס פרייר. הנתונים הסטטיסטיים מבוססים על רשימות ההגעה של טרזין, איו"ש, אוסף O.64. המידע על מוצא המגורשים מבוסס על הנתונים שברשימות אלו ומתייחס רק לגרמניה גופא.

א הטרנספורט כלל רק Geltungsjuden ויהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת שהתפרקו; יהודי הונגרי ממחנה המעצר צ'רגה (Csörgö) לא נכלל בטבלה זו.

ב הטרנספורט כלל רק יהודי אחד שעדיין היה נשוי בנישואי תערובת. השאר היו Geltungsjuden ויהודים שנישאו בנישואי תערובת שהתפרקו, כיוון שגירוש של יהודים שהיו נשואים בנישואי תערובת הופסק כמה ימים קודם לכן. ראו הערה 111 לעיל.

טבלה 2

גורשו לטרזין (פברואר-אפריל 1945)		מספר היהודים ב־1 בספטמבר 1944		מחוזות מנהליים
% מספטמבר 1944	סך הכל	סך הכל	נישואי תערובת	
12.0	97	805	725	בווריה
50.9	29	57	49	שוואביה (אאוגסבורג)
41.9	13	31	31	בווריה תחתית, פפאלץ עילית (רגנסבורג)
11.8	54	457	415	בווריה עילית (מינכן)
0.0	0	62	55	פרנקוניה על המיין (וירצבורג)
0.0	0	170	148	פרנקוניה התיכונה (נירנברג)
3.6	1	28	27	פרנקוניה עילית
0.6	35	5,849	4,605	ברלין
0.2	1	480	397	ברנדנבורג / מזרח פרוסיה
40.6	296	729	651	הסה / הסה־נסאו
22.5	48	213	197	הסה (דרמשטט)
56.3	227	403	346	ויסבאדן (פרנקפורט על המיין)
18.6	21	113	108	קאסל
34.0	373	1,096	966	גרמניה התיכונה
49.1	57	116	94	קמניץ, צוויקאו
0.4	1	227	207	דרודן-באוצן
53.8	93	173	153	תורינגיה (ארפורט)
51.1	47	92	75	מרסבורג (האלה)
56.9	173	304	268	לייפציג
1.1	2	184	169	מגדבורג, אנהלט
30.9	455	1,474	1,437	צפון-מערב גרמניה
42.6	20	47	45	בראונשווייג
48.0	97	202	197	ברמן, מחוזות צפון-מערביים
24.4	213	873	858	המבורג
35.0	85	243	229	הנובר
65.1	28	43	43	הילדסהיים

גורשו לטרזין (פברואר-אפריל 1945)		מספר היהודים ב-1 בספטמבר 1944		מחוזות מנהליים
-	12	-	-	שלזוויג-הולשטיין (קיל)*
0.0	0	66	65	מקלנבורג (רוסטוק)
18.1	266	1,468	1,351	חבל הריין
33.1	204	616	541	דיסלדורף
31.3	20	64	54	קובלנץ
5.5	42	763	733	קלן, אאכן
0.0	0	25	23	טרייר
0.0	0	881	728	שלזיה
24.0	242	1,009	892	דרום-מערב גרמניה
28.2	138	489	434	באדן (קרלסרוהה)
24.1	35	145	121	פפאלץ
18.9	10	53	48	חבל הסאר
18.3	59	322	289	וירטמברג (שטוטגרט), הוהנצולרן
27.0	134	497	454	וסטפליה
21.6	72	334	310	ארנסברג (דורטמונד)
38.0	62	163	144	מינדן (בילפלד), מינסטר, ליפה, שאומבורג-ליפה
13.3	1,901 ²	14,288	12,206	סך הכל

א אין סטטיסטיקה בנוגע לקיל משום שהנציג הממונה נעצר במרץ 1944; ראו: Meyer, *Tödliche Gratwanderung*, p. 367.

ב כולל שני מגורשים שמוצאם אינו ידוע.

טבלה 3

גירוש יהודים ממחנות של ארגון טוט באזור צבאי VI לטרזין

בפברואר 1945

סך הכל	טרנספורט					מחוז מנהלי
	ויימר 2 בפברואר	הנובר 25 בפברואר	האלה 18 בפברואר	האלה 12 בפברואר	ויימר/ינה 2 בפברואר	
204	-	87	75	1	41	דיסלדורף
41	3	-	15	4	19	קלן, אאכן
63	-	-	16	47	-	ארנסברג (דורטמונד)
7	-	1	-	-	6	מינדן (בילפלד)
315	3	88	106	52	66	סך הכל